

Anvendelsen af fuldstændighedsklausuler i Danmark

- Application of Entire Agreement Clauses in Denmark

Kandidatspeciale udarbejdet af

Alexander Luther Ræhrgaard Nielsen - Studienr.: 20153188

Alexander Traunholm Schultz - Studienr.: 20153812

Vejleder: Thomas Neumann

Juridisk Institut, Aalborg Universitet foråret 2020

Abstract

This master's thesis concerns the use of entire agreement clauses governed by Danish law. In common-law legal systems, entire agreement clauses are utilized for derogating the *parole evidence rule*, which effects the admissibility of evidence and interpretation of the contract. These two issues regarding derogation from the rules on admissibility of evidence and interpretation of contracts under Danish law will be analyzed.

The first analyzed area is admissibility of evidence. Under Danish law, the parties are free to admit evidence by any means. The right to admit evidence cannot be limited or waived by agreement. The courts are free to assess the admitted evidence, and a court might assess written evidence differently if the contract holds an entire agreement clause. However, the parties may choose to uphold an entire agreement clause without an obligation to do so.

Second, the Danish norms of interpreting contracts are examined. Whereas, the style of interpretation in common-law legal systems is objective/formalistic, the approach in Danish law is more subjective and focuses on the parties' common understanding rather than the written contract. The common understanding of the parties is determined by an overall assessment of the parties' relationship. It cannot be concluded that entire agreement clauses effect the norms of interpretation, but the entire agreement clauses will most likely form part of an overall assessment of the common understanding between the parties. The entire agreement clause may be used to establish self-sufficiency of a contract. The possibility to create self-sustaining contracts will briefly be touched upon.

The purposes of entire agreement clauses are hardly fulfilled under Danish law. This master's thesis will discuss the possibilities to apply other domestic rules on the entire agreement clause from a conflict-of-laws perspective. It long has been argued, that wording of The Rome Convention regarding *dépeçage* is not entirely accurate, compared to the practical reality. However, the thesis goes on to find, that The Rome Convention does allow for *dépeçage* and the parties may therefore agree that different provisions are governed by different sets of domestic rules.

It can be concluded from this master's thesis that entire agreement clauses have little effect under Danish law. However, in some circumstances the parties can by agreement effect that a contract in writing will prevail other written or oral statements.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	6
2. Emne, problemformulering og afgrænsning	8
3. Metode	9
3.1. Lovtekster	9
3.2. Internationale kilder	9
3.3. Retspraksis	10
3.4. Juridisk litteratur	10
3.5. Metodiske overvejelser	11
3.6. Afhandlingens opbygning og struktur.....	11
4. Common-Law	12
4.1. Parole Evidence	12
4.2. The Plain Meaning Rule	13
4.3. The American Rule	14
4.4. Delkonklusion.....	15
5. Fuldstændighedsklausulernes formål	15
5.1. Fuldstændighedsklausuler.....	16
5.1.1. Parole Evidence klausulen	17
5.1.2. Four Corner klausulen.....	17
5.2. Change/Amendment klausulen	18
5.2.1. Formkrav	19
5.2.2. Personkreds	19
5.3. Written Agreement klausulen	19
5.4. Danske standardkontrakter.....	20
5.4.1. K01, K02 og K03 - Standardkontrakterne.....	20
5.4.2. OPP - Standardkontrakterne.....	22
5.4.3. Rene fortolkningsklausuler	25
5.5. Delkonklusion.....	27
6. Dansk procesret	28
6.1. Partsautonomien og rettens procesledelse.....	28
6.1.1. Dispositionsprincippet.....	29
6.1.2. Forhandlingsprincippet	30
6.1.3. Rettens procesledelse	30
6.2. Relevansvurderingen efter retsplejelovens § 341.....	32
6.2.1. Rettens relevansvurdering af ulovlige beviser	34
6.3. Fuldstændighedsklausulens praktiske effekt.....	36
6.3.1. Fuldstændighedsklausulens effekt på bevisbedømmelsen.....	37
6.4. Voldgift.....	40
6.5. Delkonklusion.....	41

7. Dansk aftalefortolkning.....	42
7.1. Generelt om aftaleret og fortolkning.....	42
7.1.1. Almindelige fortolkningsregler: viljen, tilliden og erklæringen.....	43
7.1.2. Fortolkningsmaksimerne.....	46
7.2. Udfyldning af aftalen.....	48
7.2.1. Kan en fuldstændighedsklausul afskære de supplerende retskilder.....	49
7.3. Særligt om vedtagelsen af fuldstændighedsklausuler.....	52
7.4. Internationale løsøre køb.....	54
7.5. Dansk Praksis.....	56
7.5.1. SH2005.H-132-02.....	56
7.5.2. SH2012.H-11-11.....	61
7.5.3. SH2016.V-45-14.....	67
7.5.4. Sammenfattende om de tre afgørelser.....	73
7.6. Delkonklusion.....	74
8. Lovvalg.....	75
8.1. Lovvalgsklausul.....	76
8.2. Objektiv dépeçage.....	77
8.3. Subjektiv(aftalt) dépeçage.....	78
8.3.1. Udtrykkelig dépeçage.....	79
8.3.2. Stiltiende dépeçage.....	79
8.4. Delkonklusion.....	80
9. Konklusion.....	81
10. Litteraturliste.....	84
10.1. Bøger.....	84
10.2. Juridisk litteratur.....	87
10.3. Artikler.....	87
10.4. Forarbejder.....	89
10.5. Lovtekster.....	89
10.5.1. Danmark.....	89
10.5.2. Tyskland.....	89
10.5.3. Frankrig.....	89
10.5.4. Konventioner.....	90
10.5.5. Protokoller tilknyttet EUF-traktaten og EU-traktaten.....	90
10.6. Internationale fortolkningskilder.....	90
10.7. Vejledninger.....	90
10.8. Domme.....	90
10.8.1. Ugeskrift for Retsvæsen.....	90
10.8.2. Forsikrings- og Erstatningsretlig domssamling.....	91
10.8.3. Afgørelser fra Sø- og Handelsretten.....	91
10.8.4. Internationale afgørelser.....	91
11. Anslag.....	92

1. Indledning

De skandinaviske retssystemer hyldes ofte for deres pragmatiske tilgang til at træffe rimelige afgørelser, hvorfor den umiddelbare tanke er, at kontraktparter typisk må være tilfredse med dette retlige sikkerhedsnet, og den pragmatiske tilgang danske domstole har i løsningen af civile retstvister. Nyere litteratur anfører dog at elementer fra navnlig *common-law* retssystemer, såsom det britiske og amerikanske, har indfundet sig i den skandinaviske kontraktret.¹

Et af disse kontraktelementer er den såkaldte *entire agreement clause*. Denne klausul går under flere betegnelser og behandles i Danmark under samlebetegnelsen fuldstændighedsklausul. Klausulen kan klassificeres som et standardvilkår.²

Grunden til at klausulerne typisk består af standardtekster og formuleringer, beror på deres hyppige anvendelse i *common-law* nationer. Disse klausuler har blandt andet det formål at objektivere fortolkningen af kontrakter, samt begrænse indflydelsen af de baggrundsretlige sikkerhedsnet verden over. Baggrunden for at anvende disse klausuler spænder tilbage til regler om bevisførelse i *common-law*.

Af denne grund har man i Danmark og det øvrige af Norden ikke tradition for anvendelse af disse klausuler, hvorfor klausulens betydning i de skandinaviske retssystemer ikke er videre fastlagt. På trods af dette, anføres det i litteraturen, at danske virksomheder, navnlig dem der indgår retshandler på tværs af landegrænser, i de senere år, er begyndt at inkludere disse *boilerplate provisions* som en fast del af deres kontraktpraksis.³

Tanken om den udtømmende kontrakt må desværre anses som en praktisk umulighed.⁴ Umiddelbart virker det ikke økonomisk eller praktisk at søge at udforme en kontrakt, der både er udtømmende og specifik nok til effektivt at regulere og tage højde for ethvert fejltrin, forsinkelse, misforståelse eller uoverensstemmelse mellem to kontraherende parter. Særligt hvis kontrakten og parterne hver især,

¹ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 183.

² Gorton, *Boilerplateklausuler*, s. 1.

³ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 1-2.

⁴ Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*, s. 354 & Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktret*, s. 229.

tillige kan blive påvirket af udefrakommende faktorer, såsom tredjemænds indflydelse eller den ustoppelige dynamik i verdenen i det hele taget.

Heldigvis har kontraktparter i Danmark et retligt sikkerhedsnet, som sørger for, at der er regler og principper bygget på rimelighedsbetragtninger at falde tilbage på, skulle man befinde sig i en situation hvor ens kontrakt viser sig at være utilstrækkelig.

Henser man til, at transaktionsadvokater- og jurister, salgsagenter, indkøbere og andre koncipister i stedet måtte sidde og opdigte ethvert kontraktuelt "worst case scenario", for derefter at finde den mest effektive og økonomiske løsning herpå, kan man formode at dette sikkerhedsnet er et kærkomment element i den danske civilret for enhver professionel aktør som jævnligt indgår kommercielle kontrakter.

Hovedparten af Amerika- og Storbritanniens indbyggere taler hverken dansk, norsk eller svensk. Det forekommer således praktisk, at skandinaverne, der overvejende er tosprogede, er villige til at indgå kontrakter affattet på engelsk. Det anføres i litteraturen at langt de fleste retshandler nu om dage bliver til med udgangspunkt i såkaldte *contract templates* eller på dansk, kontraktskabeloner. Ophavsstederne for mange af disse kontraktværktøjer er primært London og New York. Disse kontraktværktøjer eksporteres og deles herefter ved brug på blandt andet advokatkontorer i takt med, at de tilpasses og indrettes til brug i det pågældende retssystem og retsområde. Det forekommer således ikke besynderligt, at der sker visse sammenfald mellem de forskellige retssystemer, når aktører fra forskellige retssystemer indgår retshandler.⁵

En dansk sælger og en engelsk køber, vil således typisk indgå retshandler affattet på engelsk, baseret på en engelsk kontraktskabelon med en fuldstændighedsklausul. Det interessante bliver herefter at undersøge de tilfælde, hvori parterne skal have løst en retstvist af en dansk domstol. Ovenstående danner således grundlaget for følgende afhandling og har affødt problemformuleringen som præciseres i næste afsnit.

⁵ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 2.

2. Emne, problemformulering og afgrænsning

De overordnede emner for nærværende afhandling er dansk aftale- og civilret og problemformuleringen kan summeres i følgende:

Hvilken virkning vil en fuldstændighedsklausul have i en dansk civilretlig sag?

For at besvare ovenstående vil afhandlingen søge at afklare følgende underspørgsmål: Hvad er baggrunden for fuldstændighedsklausulen? (som behandles i kapitel 4) Hvilke formål fuldstændighedsklausulerne har og om noget lignende findes i Danmark? (kapitel 5) Hvilken dansk præceptiv lovgivning kan begrænse virkningen af klausulen? (kapitel 6) Hvilken virkning har en fuldstændighedsklausul i dansk aftalefortolkning? (kapitel 7) Hvorledes fuldstændighedsklausulen kan få effekt under en dansk domstol? (kapitel 8)

Det skal herefter gøres klart, at denne opgave ikke søger at foretage en komparativ undersøgelse mellem *civil-law* og *common-law*, på trods af at afhandlingen jævnligt vil henvise til reglerne i *common-law*. Det skal gøres klart at dette navnlig sker for at understøtte forståelsen og hensynene bag brugen af fuldstændighedsklausuler.

Afhandlingen giver en overordnet beskrivelse af den danske bevisret i forbindelse med redegørelsen for danske domstoles virke. Afhandlingen fokuserer på bevisførelse og bevisbedømmelse i dansk ret for at besvare problemformuleringen og understøtte de argumenter, som opstilles til afklaring af problemet.

Afhandlingen vil endvidere kun i begrænset omfang behandle de aftaleretlige regler og praksis for aftaleindgåelse, vedtagelse- og ugyldighedslære. Der fokuseres i denne afhandling på den aftaleretlige fortolkningslære.

3. Metode

I det følgende vil der blive redegjort for afhandlingens metodeanvendelse og opbygning.

Afhandlingens problemformulering har til hensigt at belyse retstilstanden i Danmark, i relation til brug af fuldstændighedsklausuler. Det er således det naturlige udgangspunkt at angribe problemet efter en retsdogmatisk tilgang. Den juridiske metodes formål er at fastlægge den gældende ret, *de lege lata*, i samfundet, navnlig ved at analysere og systematisere gældende ret ved hjælp af gældende lovtekster, retspraksis, sædvaner samt forholdets natur.⁶

Den juridiske metode bidrager til løsningen af problemet, ved at opstille et hierarkisk værdisæt i forhold til de retskilder der kan inddrages til behandling af problemet. Her har navnlig lovtekster en større retskildeværdi end retspraksis, hvor retspraksis har større retskildeværdi end sædvaner, og hvor sædvaner har større retskildeværdi end forholdets natur.⁷

3.1. Lovtekster

Afhandlingens primære retskilder vil da være gældende nationale lovtekster og dertilhørende nationale fortolkningsbidragende elementer til lovteksten herunder betænkninger. De lovtekster berørt af afhandlingen er navnlig lovbekendtgørelse nr. 938 af 10/09/2019 - Bekendtgørelse af lov om retsens pleje (i det følgende benævnt retsplejeloven).

3.2. Internationale kilder

Derudover anvendes relevante internationale konventioner og dertilhørende betænkninger. Den konventionstekst berørt af afhandlingen er navnlig konvention 80/934/EØF om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser, åbnet for undertegnelse i Rom den 19. juni 1980 (i det følgende benævnt Romkonventionen). Idet national lov skal fortolkes således at national lov ikke strider mod konventionen, hvorfor konventioner har en indirekte forrang for national lov.⁸ Derudover anvendes de Forenede Nationers konvention om kontrakter af salg af internationale varer (CISG). Ved fortolkning af CISG kan UNIDROIT Principles og Principles of European Contract Law benyttes som fortolkningsbidrag.

⁶ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 86 ff & Blume, *Retssystemet og Juridisk Metode*, s. 40.

⁷ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 243 og 311 & Blume, *Retssystemet og Juridisk Metode* s. 174.

⁸ Germer, *Indledning til folkeretten* s. 80 ff.

3.3. Retspraksis

Afhandlingen behandler og inddrager retspraksis fra flere instanser navnlig afgørelser fra Sø- og Handelsretten, landsretterne og Højesteret.

Det skal bemærkes, at ikke alle domme har samme retskildeværdi, idet domme afsagt fra højere instanser, såsom landsretterne og Højesteret vil have større værdi end afgørelser fra byretter eller Sø- og Handelsretten. Domme kan endvidere have højere værdi idet de kan følge eller skabe retsregler som følge af en den konkrete sags afgørende begrundelse *ratio decidendi* det samme gælder afgørelser der indeholder generelle udtalelser omkring retstilstanden *obiter dictum*. Afgørelser som er afsagt på baggrund enstemmighed vil ligeledes vægte mere end afgørelser truffet på baggrund af dissenterende dommere.⁹

Afhandlingen indeholder en indgående analyse af navnlig 3 domme fra Sø- og Handelsretten. Strukturen af disse gennemgange følger en logisk opbygning der tager det størst mulige hensyn til læseren: Først skitseres afgørelsens omdrejningspunkt, hvorefter der følger et resume oplysningerne i sagen, herefter angives parternes påstande og slutteligt rettens begrundelse og resultat. Derefter følger et afsnit hvori der knyttes kommentarer til afgørelsen. I kommentarafsnittet inddrages bemærkninger fra andre steder i litteraturen og disse anvendes som bidrag til den retlige analyse af afgørelsen.

3.4. Juridisk litteratur

De resultater og videnskabelige undersøgelser mv., der fremgår i litterære fremstillinger såsom juridiske lærebøger, tidsskrifter samt artikler, bliver anvendt til at bidrage og underbygge den retlige argumentation i afhandlingen. Her er det vigtigt at have for øje, at alt juridisk litteratur vil være udarbejdet af enkelte- eller flere forfattere i samspil. Derved vil fremstillingerne være begrænset af forfatterens vidensniveau og i en vis grad afspejle forfatterens egne holdninger og synspunkter.

Juridiske fremstillinger har ikke samme legitimitet som for eksempel en lovtekst, og man kan således ikke at tillægge fremstillingerne kompetence til at fastsætte eller bestemme gældende ret. De litterære værker har på denne måde ikke nogen retskildemæssig værdi. Afhandlingen vil dog læne sig tungt op ad juridisk litteratur, idet litteraturen sammen med øvrige retskilder kan bidrage til forståelsen af for eksempel afgørelser, sædvaner og anden uskreven ret.¹⁰

⁹ Blume, *Retssystemet og Juridisk Metode*, s. 55.

¹⁰ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 346-347.

I medfør af ovenstående vil de selvsamme overvejelser selvfølgelig gøre sig gældende for diskussioner og resultater, der fremgår i nærværende afhandling.¹¹

Da afhandlingen handler om en klausul, der benyttes af både danske og udenlandske virksomheder, vil det erhvervmæssige formål med en sådan klausul ofte være sammenfaldende i Danmark og i udlandet. Det kan angives, at de hensyn engelske virksomheder søger at varetage med klausulen, navnlig risikobegrænsning, tillige gør sig gældende for danske virksomheder. Det giver således mening at inddrage engelske litterære kilder i behandlingen af problemet.

3.5. Metodiske overvejelser

Afhandlingen beror primært på rationelle overvejelser og bærer præg af at være en hovedsagelig kvalitativ undersøgelse i modsætning til en kvantitativ. Det samme gør sig gældende i forhold til dansk retspraksis, der ligeledes er begrænset. Der er til afhandlingen undersøgt samtlige trykte afgørelser, hvor en fuldstændighedsklausul indgår. Det har ikke været muligt at undersøge samtlige utrykte afgørelser. Ved indhentningen af retspraksis er der foretaget en kildesøgning, primært på Karnov Groups database og tillige Højesteret, landsretternes samt Sø- og Handelsrettens offentlige databaser af domsresuméer.

Af relevans- og pladsøkonomiske hensyn bliver der i nogle tilfælde blot refereret til et ugebladsnummer, såfremt afgørelsen ikke skal tages til større indtægt for forståelsen i forhold til problemformuleringen, hvorimod afgørelser, der relaterer sig direkte til problemformuleringen, behandles langt mere indgående.

3.6. Afhandlingens opbygning og struktur

Afhandlingen opstiller i indledningen præmisserne omkring problemstillingen. Afhandlingen vil derefter redegøre for, hvorfor problemstillingen er relevant at undersøge. Hertil vil afhandlingen fremlægge problemformuleringen samt de underspørgsmål der er relevante at behandle, for at besvarelsen bliver fyldestgørende og for så vidt muligt kan blive anvendelig og bidragende til den øvrige juridiske diskurs.

¹¹ Blume, *Retssystemet og Juridisk Metode*, s. 174.

Afhandlingen søger gennem underspørgsmålene at undersøge, hvilke regler der gælder på området. Afhandlingen behandler derefter reglernes indhold og betydning i forhold til problemstillingen. Gennem hele afhandlingen vil der løbende drages delkonklusioner i forbindelse med hvert afsnits indhold.

Idet retsstillingen ikke er klar, læner afhandlingen sig derefter tungt op ad den retspraksis, som forefindes på området. Der findes dog kun et begrænset antal afgørelser på området, hvorfor afhandlingen overvejende beror på teoretiske overvejelser, analogislutninger i forhold til sammenlignelige retsforhold samt logiske slutninger. Der burde tages hensyn til dette i forhold til afhandlingens resultater, idet retsområdet er forholdsvist ubelyst i dansk kontekst. Afhandlingen afrundes med en sammenskrevet konklusion og besvarelse af problemformuleringen.

4. Common-Law

Common-law er en retstradition, som er udviklet i England. Denne retstradition har via engelsk indflydelse udbredt sig til flere dele af verden, der tidligere har været *common-wealth* kolonier, såsom Amerika og Australien. Under *common-law* skabes ret i stort omfang af domstolene. Dette adskiller sig fra *civil-law* retstraditionen, der er udviklet i det kontinentale Europa, hvor ret hovedsageligt kodificeres.¹²

4.1. Parole Evidence

Under *common-law* findes den såkaldte *parole evidence rule*, der har til formål at afskære beviser, som ikke er en del af den skriftlige kontrakt. Selvom *parole evidence rule* anvendes i både England, Australien og USA, har *common-law* staterne ikke en uniform anvendelse af denne regel. I USA er anvendelsen af *parole evidence rule* endda forskellig i forskellige delstater. Fællesnævneren for de systemer, der anvender *parole evidence rule*, er, at den skriftlige kontrakt spiller en central rolle i at fastslå, hvad parterne har villet, da de indgik aftalen.

¹² Modeme, *English Legal System and Obligations*, s. 19.

Idet der er bred enighed om, at fuldstændighedsklausulen påvirker betydningen af *parole evidence rule* i samtlige *common-law* nationer, vil dette speciale behandle *parole evidence rule* ud fra dens gængse forståelse og ikke tage udgangspunkt nogen specifik stats forståelse af reglen.¹³

Parole evidence rule i sin strengeste form afskærer parterne fra at føre visse beviser vedrørende en aftale, der ikke fremgår af kontrakten.¹⁴ Mundtlige udtalelser, forhandlinger osv. kan i de tilfælde kun føres som bevis til at godtgøre, at en aftale er gyldigt indgået. *Parole evidence* er dog afskåret fra at indgå som bevis til at fortolke aftalen. Der er uenighed om, hvorvidt *parole evidence* kan benyttes til at udfylde en kontrakt, hvis kontrakten er tavs på et givent område.¹⁵

Engelsk retspraksis har gennem tiden udviklet en række undtagelser til denne regel, hvorved *parole evidence rule* spiller en mindre betydelig rolle i praksis i dag, hvilket har medført en forøgelse af fortolkningsbidrag ud over kontrakt dokumentet. På baggrund af denne retsudvikling er *entire agreement* klausulen benyttet til at imødegå dette, idet de retspraksisudviklede undtagelsesregler til *parole evidence rule* fraskrives ved brug af en *entire agreement clause*.¹⁶

Entire agreement klausulen er dermed opstået med henblik på at regulere anvendelsen af *parole evidence* under *common-law*.¹⁷ Det forekommer derfor simplere at fastslå, hvilken retstilling der reguleres ved anvendelsen af en *entire agreement clause*, når denne benyttes under *common-law*. Mere problematisk bliver det at fastslå retstillingen i retssystemer, hvor en *parole evidence rule* ikke finder anvendelse. Dette rejser blandt andet spørgsmålet, om inklusionen af en *entire agreement* klausul i en kontrakt skaber en retstilling under dansk ret, der er sammenlignelig med retstilstanden under engelsk ret.

4.2. The Plain Meaning Rule

Den processuelt betonedede *parole evidence rule* står ikke alene i *common-law* systemerne. Aftalefortolkningen i disse systemer forekommer desuden mere objektiveret, hvor blandt andet en tvetydig

¹³ Lindholm, *Fremmede retsbegreber i nordisk kontraktsret*, s. 624.

¹⁴ Modeme, *English Legal System and Obligations*, s. 83 f.

¹⁵ Zeller, *The parole evidence rule and the CISG — a comparative analysis*, s. 309-314.

¹⁶ Lindholm, *Fremmede retsbegreber i nordisk kontraktsret*, s. 624.

¹⁷ Bröderman, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*, s. 59; Brunner & Gottlieb, *Commentary on the UN Sales Law (CISG)*, s. 95-96 & Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 1.

formulering i et aftaledokument fortolkes som formuleringen i almindelighed forstås. Denne fortolkningsregel betegnes *plain meaning rule*. *Plain meaning rule* i almindelighed relaterer sig hovedsageligt til lovfortolkning, men princippet finder også anvendelse i *common-law* aftaleret.

Reglen om en objektivert fortolkning ses ofte som en bestanddel af *parole evidence rule*, men for denne afhandlings vedkommende vil betegnelsen *plain meaning rule* udelukkende vedrøre princippet om objektiv fortolkning. Den objektiverte fortolkning under *common-law* adskiller sig således fra dansk aftalefortolkning, hvor der i højere grad lægges vægt på, hvordan aftaleparterne har forstået formuleringen. Se kapitel 7 om dansk aftalefortolkning.

Af denne grund spiller formuleringen i kontrakt dokumentet en mere væsentlig rolle ved fortolkningen af en kontrakt i et *common-law* system. I et system hvor der som udgangspunkt kun lægges vægt på den objektive fortolkning af den skrevne kontrakt, bliver fortolkningslementer, der ikke fremgår af kontrakten, irrelevante, og af denne grund vil de heller ikke være relevante at føre som bevis.¹⁸

4.3. The American Rule

I USA gælder der særlige regler om fordeling af sagens omkostninger. Sagens vindende part bliver som udgangspunkt ikke kompenseret for afholdte processuelle udgifter, og parterne bærer således selv udgifter til deres advokater. De liberale regler om *discovery*' (på dansk: edition)¹⁹ bevirker, at parterne på opfordring fra modparten skal frembringe beviser. Disse regler om *discovery* i samspil med, at udgifter hertil ikke kompenseres, kan blive aldeles økonomisk byrdefuldt for en part.²⁰ Af hensyn til at minimere udgifter hertil kan det være ønskeligt for en part at begrænse, hvilke beviser, der kan frembringes ved hjælp af en fuldstændighedsklausul. Selvom Federal Rules of Civil Procedure Rule 26(b)(1) ikke forhindrer, *discovery* af information, der ikke kan føres som bevis, er det muligt at formode, at denne indirekte vil kunne begrænse en del af modpartens begæringer af *discovery* information, da dele af informationer alligevel ikke ville kunne føres som bevis i retten.

¹⁸ Posner, *Parol Evidence Rule, the Plain Meaning Rule, and the Principles of Contractual Interpretation*, s. 547.

¹⁹ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 511 ff.

²⁰ Langbein, *The Disappearance of Civil Trial in the United States*, s. 572.

4.4. Delkonklusion

Det kan indledede konkluderes, at parter i *common-law* nationer har friheden til at aftale, om *parole evidence* i større eller mindre grad skal have indflydelse på udfaldet af en eventuel retstvist. På baggrund af det ovenstående kan det indledende konkluderes, at disse principper i *common-law* afviger væsentligt fra udgangspunktet i dansk ret. De forskelle har derved ledt til en anderledes kontraktpraksis i *common-law* retssystemer. Dette hjemler en undersøgelse af hvilke virkninger *common-law* klausuler, såsom fuldstændighedsklausuler, kan tilskrives, når disse behandles i Danmark.

5. Fuldstændighedsklausulernes formål

Fuldstændighedsklausulen benævnes undertiden *merger clause*, *integration clause* eller *entire agreement clause* og bliver til tider omtalt synonymt. For denne afhandlings vedkommende vil den danske betegnelse 'fuldstændighedsklausul' blive anvendt. Dette kapitel vil fastslå, hvad parterne søger at opnå ved at inkludere en fuldstændighedsklausul i kontrakten.

En fuldstændighedsklausul kendetegnes typisk ved, at den indledes med en variation af følgende formulering:

*"This contract contains the entire agreement between the parties."*²¹

I praksis er formuleringen af klausulen dog sjældent såre simpel, og klausulen er typisk mere udførligt affattet med en nærmere præcisering af klausulens indhold. Formålet med klausulen bør altid fastslås på baggrund af klausulens nærmere indhold, og ikke blot på baggrund af at kunne betegnes fuldstændighedsklausul. Retsvirkningerne af fuldstændighedsklausulerne vil derfor variere efter, hvordan klausulen er formuleret.

Følgende er et eksempel på en type-klausul, som indeholder flere elementer med forskellige retsvirkninger for parterne. Nærværende klausul ses navnlig anvendt i afgørelsen fra Sø- og Handelsretten "Rotate Aviation v. Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways" som behandles nærmere i afhandlingens afsnit 7.5.2:

²¹ UNIDROIT Principles 2016 art. 2.1.17.

”This Agreement constitutes the entire agreement hereafter between SELLER and PURCHASER and upon its execution there are no other agreements, understandings, conditions or representations either oral or written affecting the subject matter of this Agreement. This Agreement may be amended or changed only by written document of even or subsequent date, executed by the parties authorized representative.”

Klausulens og denne formulering vil inddrages i det følgende.

5.1. Fuldstændighedsklausuler

Parterne må under forhandlinger jævnligt se sig nødsagede til at give afkald på rettigheder eller stille større garantier for at se aftalen gennemført. Eksempelvis vil en stillet garanti kunne trækkes tilbage mod et afslag i prisen under forhandlingsprocessen. Parten, der på et tidspunkt under forhandlingen havde haft en vilje om at stå inde for en garanti, ønsker naturligvis ikke løbe risikoen og blive bundet af en tidligere stillet garanti. Det er således fordelagtigt for ham, hvis kontrakten statuerer, at denne er resultatet af disse forhandlinger og at kontrakten i sin fuldstændighed udtrykker hele parternes aftale.²²

De engelske begreber for en fuldstændighedsklausul varierer mellem *merger clause*, *integration clause* og *entire agreement clause*. Begrebsmæssigt synes formålet med en *merger/integration clause* at være, at forudgående forhandlinger er integreret i kontrakten. Formålet med en fuldstændighedsklausul er at skabe en fuldstændig aftale mellem parterne. Dette kan formentligt opnås ved at have integreret forudgående forhandlinger i kontrakt dokumentet. Retsstillingen synes at være den samme, uanset om klausulen betegnes *merger*, *integration* eller *entire agreement*.

Der kan sondres mellem forskellige typer af fuldstændighedsklausuler, der kan have vidt forskellige virkninger. Lars Gorton sondrer mellem to hovedtyper af fuldstændighedsklausuler, klausuler, der har til formål at påvirke processuelle regler, og klausuler, der har til formål at påvirke den materielle ret.²³ Fuldstændighedsklausuler betegnes også som forsøg på skabe *self-sustainability*, således at ingen baggrundsret finder anvendelse på klausulens fortolkning og udfyldning. En

²² Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 2.

²³ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 5

fuldstændighedsklausul med sådan virkning forekommer dog illusorisk.²⁴ Fælles for disse typer af fuldstændighedsklausuler er at afskære elementer, der ellers ville kunne benyttes til at modsige eller afvige fra kontrakt dokumentet.²⁵

5.1.1. Parole Evidence klausulen

Som nævnt ovenfor, har den engelske *parole evidence rule* oprindeligt været omdrejningspunktet for fuldstændighedsklausulen. Klausulerne har typisk det processuelle formål at afskære visse typer af materiale fra enten at blive ført i retssager som bevis til at modstride eller afvige fra selve kontrakt dokumentet. Klausulen beror dermed på disse kendte elementer fra *common-law* retssystemer.

”This Agreement constitutes the entire agreement hereafter between SELLER and PURCHASER and upon its execution there are no other agreements, understandings, conditions or representations either oral or written affecting the subject matter of this Agreement...”

Som det fremgår af ordlyden, ønsker man hermed for det første at afskære brugen af disse typer af bevis. En bestemmelse om at afskære *parole evidence* som fortolkningsbidrag er således af de overordnede formål, som indgår i en traditionel fuldstændighedsklausul.

Større kommercielle kontrakter har ofte undergået lange forhandlinger forud for kontrahering. I mange tilfælde vil kontrakten snarere være et udslag af kompromisser og tilpasninger gennem forhandlinger, end at den er et udslag af parternes oprindelige intentioner og viljer forud for forhandlingerne. Den endelige aftale risikerer derfor at blive skævvredet, hvis der føres beviser, som ikke er et udslag af parternes endelige vilje.

5.1.2. Four Corner klausulen

Et andet hensyn med klausulen er at afskære alle elementer, der kan have indvirkning på retsforholdet mellem aftaleparterne ved fortolkning eller udfyldning. Således det underskrevne kontrakt dokument udtømmende opregner alle forpligtelser i deres helhed imellem kontraktparterne. Denne klausul

²⁴ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 189 & Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*, s. 354.

²⁵ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 1 ff.

omtales undertiden *four corner* klausul, da denne søger at begrænse fortolkeren til at fastlægge parternes forpligtelser ud fra kontraktens (læs: kontrakt dokumentets) fire hjørner.²⁶

Opnåelse af *four corner*-formålet i strengeste forstand vil tillige medføre, at præceptive og deklaratriske regler, skriftlige eller mundtlige aftaler, forhandlinger og sædvaner ikke kan få indvirkning på indholdet af parternes retsforhold eller ved fortolkning eller udfyldningen af parternes forpligtelser.²⁷ En sådan streng fuldstændighedsklausul kan blandt andet være ønskelig i kontrakter, der løber over flere år. Løbende implicitte ændringer, tilpasninger samt sideløbende projekter kan få stor økonomisk betydning, såfremt disse kan få indflydelse på hovedkontrakten ved en eventuel retstvist, hvis forpligtelsen består over mange år.²⁸

I praksis er effekten af fuldstændighedsklausulen ikke så streng. Dette skyldes blandt andet, at partsautonomien har visse begrænsninger i medfør af præceptive lovregler, og at parterne i deres fuldstændighedsklausul kan have udtrykt en mindre indgribende effekt.²⁹ Fælles for enhver fuldstændighedsklausul er at give det underskrevne kontrakt dokument en mere central rolle i tilfælde af en retstvist. Dette får indvirkning på, hvordan domstolen forholder sig, når en kontrakt med en fuldstændighedsklausul skal fortolkes eller udfyldes.

5.2. Change/Amendment klausulen

Ofte inkluderer fuldstændighedsklausulen, en *change/amendment* klausul. Parterne kan ved denne type klausul præcisere formkrav til ændring af kontrakten (5.2.1) samt den personkreds, som er beføjet til at ændre kontrakten (5.2.2). Denne klausul minder om fuldstændighedsklausulen, da begge typer af klausuler har til formål at begrænse antallet af elementer, der kan indgå i fortolkningen af parternes forpligtelser.

²⁶ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 189-190 & Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 2.

²⁷ Ferrari, *Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration*, s. 54 & Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*, s. 354.

²⁸ Carter, m.fl., *Entire agreement clauses – and implied terms*, s. 1.

²⁹ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 189-190 & Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 2.

5.2.1. Formkrav

Klausulen kan eksempelvis stille krav om, at efterfølgende ændringer skal foretages skriftligt.

Hvor fuldstændighedsklausulen afskærer elementer, der går forud for aftalens indgåelse, afskærer *change/amendment* klausulen navnlig efterfølgende elementer. En *change/amendment* klausul i kombination med en fuldstændighedsklausul resulterer i et mere generelt skriftlighedskrav mellem parterne. Det kan argumenteres, at et sådan generelt skriftlighedskrav forelå i SH2016.V-45-14S (se afsnit 7.5.3) på baggrund af følgende klausul:

"This agreement sets forth the entire agreement and understanding between the parties and supersedes all other agreements either written or oral and can be changed only in writing."

Effekten af denne klausul synes at overlappende med *written agreement* klausulen beskrevet i denne afhandlings afsnit 5.3, og det kan ikke med sikkerhed siges, at danske domstole sonderer mellem disse to typer af klausuler. Se nærmere i afhandlingens afsnit 7.5.4.

5.2.2. Personkreds

Change/Amendment klausuler benyttes typisk i byggekontrakter, hvor det forventes, at tillæg til kontrakten vil blive indgået på et senere tidspunkt. I denne sammenhæng kan klausulen virke ansvarsfraskrivende, hvor formålet med klausulen er ikke at blive bundet af tillæg indgået af personer med manglende beføjelse til at indgå ændringer til kontrakten.³⁰

5.3. Written Agreement klausulen

I nær sammenhæng med fuldstændighedsklausuler ses *written agreement* klausulen, der sigter mod den aftaleretlige vedtagelseslære. Denne kategori er ikke en egentlig fuldstændighedsklausul, men indgår oftest som en del af en fuldstændighedsklausul eller som en selvstændig klausul.

Formålet med netop denne kategori er at tilføje skriftlighed som et aftaleretligt formkrav mellem parterne. Effekten af en *written agreement klausul* er derfor, at kun skriftligt indgåede aftaler er bindende mellem parterne. *Written agreement* klausulen adskiller sig fra *four corner* klausulen, hvor det

³⁰ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 2.

kun er den skriftlige del af den indgåede aftale, som er bindende mellem parterne. *Written agreement* klausulen er forskellig fra *change/amendment* klausulen, da den stiller skriftlighed som et krav for aftaleindgåelse. *Change/amendment* klausulen angår tilfælde, hvor en allerede indgået aftale skal ændres.³¹

5.4. Danske standardkontrakter

Danske eksempler på fuldstændighedsklausuler kan findes i de af Digitaliseringsstyrelsens offentliggjorte IT-standardkontrakter fra Statens it-projektmodeller også benævnt K01, K02 og K03. Der ses endvidere eksempler på fuldstændighedsklausuler i de af Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens udarbejdede standardkontrakter fra 2013 for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab (OPP-Kontrakter), med privat eller offentlig finansiering.

Følgende afsnit vil navnlig behandle disse typer klausuler. Afsnittet behandler herefter eksempler fra andre standardkontrakter, hvor indholdet kan anses for at have en relation til de engelske klausulers indhold og formål.

5.4.1. K01, K02 og K03 - Standardkontrakterne

Fælles for disse 3 standardkontrakter, der på retsområdet tillige anses som *agreed documents*, er, at disse indeholder en klausul der benævnes fortolkning og kontraktstyring. Klausulen i K02 og K03 kontrakterne er tillige uddybet med yderligere bestemmelser omkring forrang og kontraktstyring:

FORTOLKNING OG KONTRAKTSTYRING

*”Bestemmelser i udbudsmaterialet, i Leverandørens tilbud, i forudgående korrespondance eller lignende forudgående materiale, der ikke er medtaget i Kontrakten, kan ikke efterfølgende påberåbes som fortolkningsgrundlag.”*³²

Ovenstående formulering om fortolkning ses i både K01, K02 og K03 og udformningen ligner indholdet af en fuldstændighedsklausul oversat til dansk. Til sammenligning hermed benyttes

³¹ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 2 f.

³² K01-STANDARDKONTRAKT FOR KORTVARIGT IT –PROJEKT, punkt 30, afsnit 1 & K02 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT, punkt 29.1, afsnit 1 & K03 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE, punkt 36.1, afsnit 1.

eksemplerne i kapitel 5. Formuleringen i K01, K02 og K03 adskiller sig navnlig fra en typisk fuldstændighedsklausul ved ikke at henvise til *the entire agreement* eller på anden vis statuere, at aftalen er fuldstændig. K02 og K03 fortsætter derefter med følgende 3 afsnit:

*”Tilsvarende gælder viden om ydelser, der skal leveres under Kontrakten, Kundens it-miljø mv., som en Part måtte have erfaret som led i et tidligere samarbejde. Dog har hver af Parterne i denne situation en udvidet forpligtelse til at søge afklaring af ethvert forhold, som måtte give anledning til tvivl på grundlag af en sådan viden.”*³³

De respektive vejledninger fra Digitaliseringsstyrelsen angiver, at formuleringen i ovenstående afsnit skulle være et udtryk for den almindelige loyalitetsforpligtelse i kontraktforhold.³⁴ Dette er særligt vigtigt når det kommer til langvarige projekter, der i IT-verdenen har tendens til at ændre sig væsentligt under selve udviklingen af IT-produktet.

”Henvisninger til Kontrakten eller til en bestemmelse heri omfatter også de til Kontrakten hørende bilag, henholdsvis de bilag, der er relevante for den pågældende bestemmelse. Henvisning til et bilag omfatter også bilagets eventuelle underbilag. Bestemmelser i Kontrakten har forrang frem for bestemmelser i bilag, hvorfor bestemmelser indeholdt i et bilag, som strider mod Kontraktens bestemmelser, ikke tillægges retsvirkning.

*Såfremt der på kontraktindgåelsestidspunktet i et bilag er modstrid mellem et af Kunden anført krav og Leverandørens overordnede besvarelse heraf, har Kundens krav forrang. Dette indebærer dog ikke en begrænsning i Leverandørens forpligtelse til at levere det yderligere, der på kontraktindgåelsestidspunktet måtte fremgå af Leverandørens overordnede besvarelse af Kundens krav i forhold til Kundens krav.”*³⁵

³³ K02 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT, punkt 29.1, afsnit 2 & K03 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE, punkt 36.1, afsnit 2.

³⁴ K03 - STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE - Juridisk vejledning, side 107 & VEJLEDNING TIL STANDARDKONTRAKT FOR LANGVARIGT IT-PROJEKT - K02, s. 45.

³⁵ K02 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT, punkt 29.1, afsnit 3-4 & K03 STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE, punkt 36.1, afsnit 3-4.

De følgende afsnit angår hvorledes kontrakten, samt de bilag som måtte medfølge, eller der bliver udarbejdet i forbindelse med afviklingen af kontrakten, skal læses. Dernæst omhandler klausulen den løbende nedbrydning og detaljering af kundens krav i forhold til leverandørens leverings- og aktivitetsplaner, således at disse matcher i detaljeringsgrad.³⁶

Klausulen har således flere punkter, som regulerer de anvendelige fortolkningsbidrag, parternes gensidige forpligtelser, kontraktens rangorden samt parternes detaljering af kravspecifikation og løsning.

Navnlig på baggrund af Digitaliseringsstyrelsens fremhævelse af parternes loyalitetsforpligtelser og at klausulens 2. afsnit skal ses i sammenhæng hermed, kan der gøres tanker om hvorvidt dette kan hjemle en fortolkningstilgang, som tager udgangspunkt i parternes gennemsnitlige interesser. Se nærmere herom i afhandlingens afsnit 7.1.1.

5.4.2. OPP - Standardkontrakterne

I Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakter fra 2013 for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, enten med privat eller offentlig finansiering, finder man et af det mest omfattede eksempler på en fuldstændighedsklausul. Om end at denne klausul hverken omtales eller henføres til som en fuldstændighedsklausul eller fortolkningsklausul, som ved flere af de øvrige klausuler behandlet nedenfor. Klausulen findes i kontrakternes punkt 1.2 som benævnes ”Aftalevilkår” og af dette punkt følger:

”Ved fortolkning af Aftalen skal Aftalens særlige karakter og formål tages i betragtning, hvor dette måtte være relevant.”³⁷

Allerede her ses et eksempel på aftalte fortolkningshensyn som kan sammenlignes med de øvrige danske klausuler, om end at denne formulering er mere direkte.

”Aftalen indeholder de vilkår, der skal gælde i retsforholdet mellem Bestiller og OPPselskabet. Aftalen sammenfatter udtømmende de vilkår, som Parterne er blevet enige om. Der kan således ikke

³⁶ K03 - STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE - Juridisk vejledning, s. 107.

³⁷ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 1.

*støttes ret på vilkår, der fremgår af de dokumenter, der er blevet udarbejdet i forbindelse med den forudgående Udbudsprocedure, hvis sådanne vilkår ikke genfindes i Aftalen.”*³⁸

Dette element af klausulen viser et tydeligt fuldstændighedsmoment. Der forsøges herved at afskære fortolkningsbidrag, som ikke er nedfældet i kontrakten, som angivet i afhandlingens afsnit 5.1.

”Det samme gælder i forhold til enhver viden om de ydelser, der skal leveres i henhold til Aftalen og om OPP-selskabet og Bestiller, som Parterne på anden vis tidligere måtte have opnået kendskab til. Parterne er dog forpligtede til at søge sådanne uklarheder afklaret.”

På samme måde som i K0-kontrakterne, ses der her elementer omkring parternes loyalitetsforpligtelser over for hinanden.

*”Fravigelser fra Aftalen er kun gyldige, hvis de er skriftlige og tydeligt og udtrykkeligt angiver, på hvilke punkter fravigelserne skal ske.”*³⁹

Her ses elementer fra *change/amendment* klausulerne som behandlet i afsnit 5.2.

”Dokumenter, som knytter sig til det i Aftalen regulerede samarbejde, affattes på dansk. Alle betegnelser med hensyn til mønt, mål og vægt er danske. Forhandlinger, herunder på møder, skal foregå på dansk. Hvis der tillige udfærdiges dokumenter på et andet sprog, og der er uoverensstemmelse i forhold til den danske tekst, gælder den danske tekst. Fortrykte dokumenter og brochurer på skandinaviske sprog eller på engelsk kan dog opretholdes i en fremmedsproget version.

*Hvor det i Aftalen er anført, at en Part skal give meddelelse, godkendelse, anmodning eller lignende til den anden Part eller i øvrigt reagere over for den anden Part, skal sådanne meddelelser, godkendelser, anmodninger/reaktioner være skriftlige, med mindre andet fremgår af forretningsordenen for samarbejde i bilag 6.*⁴⁰

³⁸ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 2.

³⁹ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 4.

⁴⁰ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 5-6.

Enhver henvisning til Aftalen eller til bestemmelser i Aftalen indebærer samtidig en henvisning til Aftalens bilag, i det omfang disse er relevante for den pågældende bestemmelse.

Aftaletekstens vilkår går forud for angivelser i bilagene, medmindre det udtrykkeligt fremgår af bilagene, at Parterne ønsker at foretage en fravigelse af aftaleteksten.”⁴¹

Ovenstående passager henfører til fortolkningsstyring og hvorledes kontrakten skal læses, som tillige ses i de følgende eksempler på danske fortolkningsklausuler. Man ser ligeledes et skriftlighedskrav som bærer lignende elementer fra *change/amendment* klausulerne.

”Hvis en bestemmelse i Aftalen tilsidesættes som ugyldig, skal Aftalen i øvrigt opretholdes som gyldig. Den ugyldige bestemmelse erstattes med en gyldig bestemmelse, der i sit indhold ligger så tæt ved den ugyldige bestemmelse, som det er muligt, og således at den økonomiske balance mellem Parterne, som er fastlagt i Aftalen, opretholdes.”⁴²

Denne passage må ligeledes henføres til det klassiske formål med fuldstændighedsklausulen, idet passagen søger at opretholde den samlede aftales gyldighed. Ud fra denne betragtning kan man anføre, at klausulen er en form for bæredygtighedsklausul, som skal sikre at aftalen er fuldstændig og fortsat regulerer retsforholdet, på trods af enkelte ugyldigheder.

”Aftalte ændringer til Aftalen skal, for at være gyldige i forhold til Aftalens vilkår, udarbejdes i form af skriftlige allonger til Aftalen. Allongerne dateres og underskrives særskilt, men side-nummeres kontinuerligt i forlængelse af aftalens sidenummerering.”⁴³

Her ses endnu et element, som er sammenligneligt med formålene bag *change/amendment* klausulerne.

⁴¹ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 8-9.

⁴² Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 11.

⁴³ Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens standardkontrakt for renovering, drift og vedligeholdelse som Offentlig-Privat Partnerskab, punkt 1.2, afsnit 12.

Det er herefter vanskeligt at finde yderligere eksempler på denne type danske klausuler, der indeholder så mange elementer fra de engelske typer af fuldstændighedsklausuler. Det kan ud fra ovenstående bemærkes, at man i Danmark tillige ser standardkontrakter som indeholder formuleringer, der til forveksling ligner de engelske. Disse klausuler søger i en vis grad at opfylde samme formål som de engelske. Dog skal det på samme tid bemærkes, at klausulerne lægger væsentligt mere vægt på kontraktstyring og fortolkning. Mere herom i det følgende.

5.4.3. Rene fortolkningsklausuler

I Danmark ser man flere eksempler på klausuler som anvendes til at styre fortolkningen. Eksempler på disse kan findes i Patent- og Varemærkestyrelsens standardaftale til kommercialiseringspartnerskab. Endnu et dansk eksempel på en fuldstændighedsklausul kan findes i D17 Arbejdsgruppens kontrakt om IT-infrastruktur services (IT-drift).

- 1) Patent- og Varemærkestyrelsens standardaftale til kommercialiseringspartnerskab:

”FORTOLKNING OG FORRANG

Ved eventuel uoverensstemmelse mellem Kontrakten og dennes bilag har Kontraktens bestemmelser forrang. Ved indbyrdes uoverensstemmelse mellem Kontraktens bilag har Bilag X og X forrang for Bilag X.” ⁴⁴

- 2) D17 Arbejdsgruppens kontrakt om IT-infrastruktur services (IT-drift):

”Fortolkning

Forrang

Ved eventuel indbyrdes modstrid gælder følgende rangordning: (i) Kontrakten har forrang frem for bilagene, (ii) Bilag 1 (Definitioner) har forrang frem for øvrige bilag, og (iii) bilag har forrang frem for underbilag til det konkrete bilag.

Henvisninger

⁴⁴ Patent- og Varemærkestyrelsen: Standardaftale til kommercialiseringspartnerskab, punkt 19.

Henvisninger til Kontrakten eller til en bestemmelse heri omfatter også de til Kontrakten hørende bilag, henholdsvis de bilag, der er relevante for den pågældende bestemmelse. Henvisninger til et bilag omfatter også bilagets eventuelle underbilag.”⁴⁵

Ved gennemgangen, lægger man hurtigt mærke til, at klausulerne ikke tager samme form som engelske fuldstændighedsklausuler. Tilgangen forekommer mere praktisk betonet, og de angiver blot angiver den interne rangorden i den pågældende kontrakt.

Ovenstående klausuler fremstår yderst kortfattede og er begrænset til at regulere hvorledes kontrakterne samt de bilag som måtte medfølge eller blive udarbejdet, i forbindelse med afviklingen af kontrakterne skal læses. Klausulen afskærer ikke præ-kontraktuelle og lignende fortolkningsbidrag, hvorfor klausulen ikke har til formål at fastslå aftalens fuldstændighed.

Disse danske fortolkningsklausuler er formodentligt ikke er udfærdiget på samme baggrund som de engelske fuldstændighedsklausuler og det kan da også kan anføres at de i grunden slet ikke er fuldstændighedsklausuler, men nærmere et værktøj til kontraktstyring, navnlig da klausulerne ikke søger at fuldende kontrakten eller efterlade disse som *self-sustaining*.

På trods af klausulernes meget praktiske og konkrete indhold, ses der ligheder mellem de danske klausulers indhold og formål og gængse engelske fuldstændighedsklausuler. Navnlig ses der ligheder mellem de danske fortolkningsklausuler og de engelske *change/amendment* klausuler.

”The idea behind such clauses is again to achieve some order in the management of the contract with respect to amendments so as to avoid that amendments are decided and carried out by persons who lack authority, and where the consequences of the amendment (such as time and costs) are not clearly agreed.”⁴⁶

Sammenligningen kan foretages på baggrund af, at klausulerne søger at sikre kontrakternes indhold og mening imod forvanskning, idet kontraktens bilag potentielt kan komme i konflikt med hovedkontraktens indhold.

⁴⁵ D17-Arbejdsgruppen: KONTRAKT OM IT INFRASTRUKTUR SERVICES (IT DRIFT), punkt 43.

⁴⁶ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 3.

På denne måde opnår de danske fortolkningsklausuler på sin vis en sammenlignelig effekt som *change/amendment* klausulerne. Denne effekt vil også kunne betegnes som en form for mild regulering af kontrakten, idet klausulerne regulerer rangordenen blandt kontrakten og dens bilag. Dette i modsætning til andre egentlige fuldstændighedsklausuler, der kontant søger at afskære flest mulige udefrakommende faktorer fra at få indflydelse på kontraktens fortolkning og udfyldning.

5.5. Delkonklusion

Det kan sammenfattende konkluderes, at man tillige i dansk kontraktpraksis anvender klausuler, som overvejende tjener flere af de samme formål, som de engelske fuldstændighedsklausuler. Dette uanset at de danske forekommer anderledes formuleret. Der ses endvidere ikke danske eksempler på klausuler som søger at ”fuldende” kontrakten ved at statuere fuldstændighed, men i stedet ses der navnlig klausuler som søger at integrere eller afskære øvrige bilag fra kontraktens grundlag.

De engelske fuldstændighedsklausulers afskæring af *parole evidence* relaterer sig navnlig til to hovedpunkter: Afskæring af bevisførelse og objektivisering af kontraktfortolkning og udfyldning. Parterne kan aftale, at visse fortolkningsbidrag forud for aftalens indgåelse i større eller mindre grad skal have indflydelse på domstolens fortolkning. Derudover kan parterne gennem *change/amendment*- samt *written agreement* klausulerne sikre kontrakten på andre måder navnlig ved hjælp af formkrav og beføjelseskrav. På denne måde kan det tillige anføres, at disse vil virke forpligtelsesbegrænsende for parterne.

Generelt om ovenstående danske standardklausuler kan det siges, at de ikke søger at indramme en aftale i dens fuldstændighed. Dog er nogle af effekterne af klausulerne sammenlignelige med hensyn til fortolkning og ændring. Fuldstændighedsklausuler i sig selv lader ikke til at være en sædvanlig del af dansk aftalepraksis, udover de eksempler fundet i K0- og OPP standardkontrakterne i afsnit 5.4.1. og 5.4.2. Hertil skal det bemærkes, at disse danske eksempler på fortolkningsstyrende klausuler i deres formål ligner de engelske til forveksling.

Det kan på baggrund af ovenstående konstateres, at det ikke er usædvanligt i dansk kontraktpraksis at regulere spørgsmål om fortolkning, navnlig læsningen og den interne rangorden af kontraktdokumentet samt vilkår for ændring af den underskrevne kontrakt.

6. Dansk procesret

Et af de tilbagevendende spørgsmål, som opstår i forbindelse med afhandlingens problemformulering, er problemstillingen mellem de danske principper om bevisførelse i den civile retspleje og formålet/effekten af en engelsk fuldstændighedsklausul, som indeholder et bevisafskærende formål. Navnlig en klausul med formål om at indsnævre rammerne for parternes bevisførelse og domstolenes fortolkningsbidrag, idet der ikke i Danmark findes en *parole evidence rule* som eksempelvis i England.⁴⁷

Her er navnlig grobund for konflikt mellem princippet om parternes aftalemæssige autonomi og den danske retsplejelovs - relativt åbne - rammer for bevisførelse. Problemstillingen findes da også fremhævet i litteraturen.⁴⁸ Dette kapitel vil beskrive, hvorvidt man på et aftaleretligt grundlag kan binde sagens parter til en vis bevisførelse og eller binde domstolene til at afskære bevisførelse. Herved redegøres der for de bærende principper omkring bevisførelse i dansk civilproces (afsnit 6.1). I forlængelse heraf analyseres rettens muligheder for at afskære beviser, der er uden relevans for sagen (afsnit 6.2). Hertil knyttes en diskussion omkring en fuldstændighedsklausuls mulige påvirkning af bevisværdien af eksterne fortolkningsbidrag (afsnit 6.3). Der knyttes slutteligt et par kommentarer om forskelle i partsautonomien, når sagen føres ved voldgift (afsnit 6.4).

6.1. Partsautonomien og rettens procesledelse

Indledende kan de danske domstoles *materielle procesledelse*, beskrives som en balancegang mellem et ønske om at nå et materielt rigtigt resultat og så parternes procesretlige frihed.⁴⁹ De danske domstole kan til en vis grad søge at tilvejebringe grundlaget for at træffe afgørelsen på egen hånd, men det er den absolutte hovedregel, at det er parterne som danner og sætter rammerne for sagen.⁵⁰

Denne rådighed betegnes navnlig som dispositionsprincippet og forhandlingsprincippet.⁵¹

⁴⁷ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 82.

⁴⁸ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 1 & Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 198.

⁴⁹ Betænkning; 2001 nr. 1401 ”Reform af den civile retspleje I”, s. 18

⁵⁰ Betænkning; 2001 nr. 1401 ”Reform af den civile retspleje I”, s. 29.

⁵¹ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 87 ff.

6.1.1. Dispositionsprincippet

De altovervejende hovedregler i dansk ret er bygget på princippet om parternes autonomi. Heraf følger dispositionsprincippet om parternes frihed til at disponere over sagers genstand og proces. Som udgangspunkt kan parterne frit bestemme, hvad der skal føres som bevis.⁵² Dispositionsprincippet finder sin naturlige begrænsning overfor præceptive lovregler, navnlig bestemmelser i retsplejeloven. Retsplejelovens processuelle bestemmelser kan som udgangspunkt ikke fraviges ved aftale. Undtagelser til dette udgangspunkt behandles i det følgende.

Parterne kan fravige retsplejelovens bestemmelser i udtrykkeligt lovhjemlede tilfælde, hvorefter parterne i visse henseender kan indgå aftaler om procesførelsen med bindende virkning for retten. Eksempelvis kan parterne fravige retsplejelovens regler ved at indgå en værnetingsaftale efter retsplejelovens § 245.⁵³

Her kan der drages en parallel til fuldstændighedsklausulers bevisafskærende formål, idet man her på et kontraktretligt grundlag søger at binde sin aftalepart og dermed retten til at følge særlige rammer for bevisførelse, som er procesretligt reguleret.

Udover den lovhjemlede dispositionsfrihed nævnt i ovenstående findes en formodning i litteraturen for, at parterne også på ulovhjemlet grundlag kan træffe aftale om at fravige øvrige processuelle regler hvis følgende betingelser er opfyldt:

- 1) At væsentlige hensyn til det offentlige eller tredjemand ikke taler imod fravigelsen, og
- 2) At aftalen ikke væsentligt forringer en parts processuelle beskyttelse.

Spørgsmålet bliver herefter, om parterne ved hjælp af anvendelsen af en fuldstændighedsklausul har mulighed for at fravige retsplejelovens regler om bevisførelse, navnlig retsplejelovens § 341.⁵⁴ Det skal understreges, at foreløbigt har ovenstående formodning ikke fundet støtte i retspraksis.

Dette spørgsmål kan der imidlertid hurtigt findes svar på, idet samfundet generelt har vægtige interesser i at princippet om fri bevisførelse forbliver frit. Retsplejelovens § 341 er en del af et samlet regelsæt for civile retssagers behandling ved domstolene. Det overordnede formål med retsplejeloven

⁵² Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 483.

⁵³ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 89.

⁵⁴ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 89.

er at sikre en effektiv sagsbehandling, som er retssikkerhedsmæssig forsvarlig, og som gør det muligt for borgerne i samfundet at få fastslået deres materielle retsstilling i overensstemmelse med den materielle sandhed.

Af disse grunde må det konkluderes, at parter ikke vil kunne afvige fra princippet om den frie bevisførelse, af hensyn til ønsket om at komme så tæt på den materielle sandhed som muligt. Dette udelukker således aftaler om afskæring af bevismateriale. Desuden vil fravigelse af retsplejelovens § 341 være egnet til at forringe den processuelle beskyttelse af en given part, hvilket vil være i strid med den anden givne betingelse anført ovenfor.

6.1.2. Forhandlingsprincippet

Forhandlingsprincippet fungerer i sammenhæng med kontradiktionsprincippet, hvorefter parterne skal stilles lige i forbindelse med bevisførelsen. I praksis bevirker dette, at sagens parter skal have fornøden anledning til at få kendskab til alt, der føres og fremlægges i forbindelse med sagen, og mulighed for at kommentere på dette, jf. retsplejelovens § 358.

Parterne får således adgang til at føre modbevis over for modpartens påstande, anbringender og fremlagte bilag. Dette bevirker, at sagen og dens resultat behandles ud fra parternes narrativer og bevisførelse.

Forhandlingsprincippet former således grundlaget for rettens afgørelse. Med sagsgrundlaget taler man navnlig om de krav og oplysninger, som parterne vælger at fremsætte og fremlægge som led i sagen. Det er disse som efterfølgende danner rammerne for rettens vurdering, idet retten kun kan inddrage parternes anbringender og påstande til sagens bedømmelse, jf. retsplejelovens § 338.

6.1.3. Rettens procesledelse

Forhandlingsprincippet og borgernes partsautonomi binder dog ikke rettens retsanvendelse eller bevisbedømmelse. Retten har således adgang til at fortolke sagens grundlag og selv identificere retsregler, som retten finder at passe til parternes påstande.

Et problem som kan opstå i medfør af dette, er at rettens retsanvendelse og bevisbedømmelse, kan indskrænke parternes indsigt i sagens omdrejningspunkt og dermed deres adgang til kontradiktion,

idet rettens fortolkning og bedømmelsesgrundlag, nødvendigvis ikke stemmer overens med én- eller begge parter forventninger. Dette forsøges reguleret i bestemmelsen i retsplejelovens § 339, stk. 1 og stk. 2, hvoraf det fremgår:

”Er en parts påstand eller hans anbringender eller hans udtalelser om sagen i øvrigt uklare eller ufuldstændige, kan retten søge dette afhjulpnet ved spørgsmål til parten.

Stk. 2: Retten kan opfordre en part til at tilkendegive sin stilling såvel til faktiske som til retlige spørgsmål, som synes at være af betydning for sagen.”

På denne måde kan retten opfordre en stillingtagen til retlige og faktiske spørgsmål, og dermed sikre, parternes adgang til kontradiktion. Dette udtrykker en aktiv materiel procesledelse, som handler om at få præciseret, hvilket materiale der er relevant for at opnå en korrekt afgørelse.

Sagens genstand specificeres herefter yderligere til de anbringender og påstande, der er nødvendige til at begrunde rettens afgørelse. Adgang til bevisførelse findes reguleret i retsplejelovens § 341, hvoraf det fremgår at:

”Bevisførelse, der skønnes at være uden betydning for sagen, kan ikke finde sted.”

Ud fra en modsætningslutning kan det dermed udledes, at bevisførelse der ikke skønnes at være uden betydning for sagen, kan finde sted. Udgangspunktet er herefter, at bevisførelsen er fri, såfremt denne har relevans for sagen. Retten kan derved afskære irrelevant bevisførelse. Denne relevansvurdering er ikke videre fastsat eller defineret ved lov, dog er det almindeligt anerkendt blandt domstolene, at bestemmelsen skal anvendes med forsigtighed.⁵⁵ Se eks. dommene UfR.1998.444.H og UfR.2013.687Ø, hvor Østre Landsret udtalte:

”Parterne i en civil sag har som det klare udgangspunkt rådigheden over sagens førelse, herunder for så vidt angår førelsen. Fravigelse af dette udgangspunkt må kræve en høj grad af sikkerhed for, at den begærede vidneførelse er uden betydning for sagen.”

⁵⁵ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 105-136 & Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 484.

Idet relevansvurderingen efter retsplejelovens § 341 er pålagt domstolene - men ikke udtømmende præciseret - kan relevansvurderingen findes udtrykt i retspraksis. Relevansvurderingen kan betegnes som en del af den materielle procesledelse, dvs. den indflydelse retten kan have på processens indhold (påstande, anbringender og beviser). Beviser er som hovedregel overflødige, hvis anbringendet eller påstanden, som dette søger at oplyse, allerede er tilstrækkeligt oplyst ved anden bevisførelse, eller hvis forholdet ikke er bestridt eller er indrømmet af modparten.

Retten bestemmer i sidste ende selv hvordan beviserne skal vægtes, jf. den frie bevisbedømmelse i retsplejelovens § 344, hvoraf det fremgår:

”På grundlag af det, der er passeret under forhandlingerne og bevisførelsen, afgør retten, hvilke faktiske omstændigheder der skal lægges til grund for sagens pådømmelse.”

I praksis vil man blot se bort fra eventuelle overflødige beviser eller vægte disse anderledes, såfremt forholdet er tilstrækkeligt oplyst af anden bevisførelse.

Sammenfattende kan det herefter fastslås, at de danske domstole må forholde sig til parternes anbringender og påstande i deres afgørelser jf. retsplejelovens § 338, hvorefter de som hovedregel kun tager stilling til de anbringender og påstande, der er nødvendige til at begrunde afgørelsen, jf. retsplejelovens §§ 341 og 344. Dette bevirker at afgørelsen bestemmes ud fra af de modstridende parter narrative og den bevisførelse, som er fremlagt.

6.2. Relevansvurderingen efter retsplejelovens § 341

Som redegjort for i ovenstående kapitel afskærer retten bevisførelse, som ikke måtte findes relevant for sagens oplysning og afgørelse. Det er herefter op til parternes disposition, hvilke beviser der ønskes ført. Dette er også kaldet den frie bevisførelse.

Ifølge modsætningsslutningen af bestemmelsens ordlyd kan den ønskede bevisførelse føres, hvis denne ikke skønnes at være uden betydning for parternes påstande og anbringender. Det kan ud fra en objektiv formålsfortolkning antages, at bestemmelsens formål er at afskære overflødig bevisførelse såsom almindeligt kendte forhold, uomtvistede forhold eller forhold, der allerede er bevist.

Åbenbart utilstrækkelige beviser kan tillige afskæres.⁵⁶ Beviser bliver typisk overflødige, hvis sagen allerede er tilstrækkeligt oplyst med andre beviser over samme genstand, og et bevis er overflødigt, hvis beviset skønnes at være uden betydning for rettens afgørelse. Det afgørende bliver om bevisførelsen har betydning for de nedlagte påstande og anbringender.

Ud fra en subjektiv formålsfortolkning af de historiske forarbejder til retsplejeloven, kan det antages, at formålet med den frie bevisførelse oprindeligt var at bryde med den lovbundne bevisførelse, samt at der ikke måtte forekomme indskrænkninger for parternes bevisførelse.⁵⁷ Formålet er derfor at lade parterne vælge frit mellem bevismidlerne.⁵⁸

I de anglo-amerikanske retssystemer anvender man den særlige bevisregel *parole evidence rule*, hvor parterne har begrænset adgang til at føre beviser. Parterne kan dog på et aftaleretligt grundlag eksempelvis ved hjælp af fuldstændighedsklausuler regulere denne regel og yderligere indsnævre adgangen til at føre fortolkningsbidrag i kontraktforhold i *common-law*.⁵⁹

Ser man på bestemmelsen i retsplejelovens § 341, bliver spørgsmålet ikke, hvorvidt parterne kan indgå aftale om at afskære retsplejelovens princip om fri bevisførelse. Det burde i stedet undersøges, om parterne aftaleretligt kan nedregulere relevansen af det materiale, der søges udeladt, og derved påvirke rettens relevansvurdering heraf. Dette må søges oplyst ved hjælp af retspraksis, idet der ikke forekommer regler herom i den civile retspleje.

Uanset om fuldstændighedsklausulen virker bevisafskærende eller har et relevansregulerende indhold, handler parterne i strid med klausulen ved at føre bevis for fortolkningsbidrag, der efter fuldstændighedsklausulen enten burde være afskåret eller efter aftalen burde være irrelevant.

I det følgende vil førelsen af ulovligt indhentede beviser i relation til retsplejelovens § 341 behandles. Dette sker, idet det må formodes, at det er muligt at drage en parallel mellem det at føre beviser indhentet på retsstridigt grundlag, som påklages af modparten ud fra synspunkter om ulovlige og uetiske handlemåder, og så en sagspart, som søger at føre bevismateriale, der ud fra synspunkter om

⁵⁶ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 105 ff.

⁵⁷ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 109 ff.

⁵⁸ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 119 ff.

⁵⁹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 82.

kontraktloyalitet, burde være enten indskrænket eller afskåret fra at blive inkluderet i bevisførelsen under en civil retssag.

6.2.1. Rettens relevansvurdering af ulovlige beviser

For at beskrive de danske traditioner for fri bevisførelse kan der indledende henses til den strafferetlige retspleje, idet der her findes klare regler og procedurer i forhold til politimyndigheders bevisoptagelse. Overholdelse eller brud på disse regler kan have en afgørende betydning for om beviserne kan føres samt bevisbedømmelsen, idet visse tilfælde af brud på reglerne kan føre til eksklusion af bevismaterialet eller udelukkelse af vidner.

Der findes navnlig eksempler på, at materiale ekskluderes hvis dette er tilvejebragt på baggrund af et forsæt hos myndigheden, i forbindelse med ulovligt at tilvejebringe dette eller hvis der begås procedurefejl som fratager sigtedes ret til en retfærdig rettergang efter den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 6.⁶⁰

Det er dog ikke overraskende at myndigheder undertiden overser, glemmer eller misforstår gældende regler, og derved utilsigtet tilvejebringer bevismateriale på ulovlig vis, uden et forsæt. Her er udgangspunktet at domstolene kan admittere materialet, ud fra det altovervejende princip og ønske om at opnå den materielle sandhed mod en konkret vurdering af retsbruddet overfor krænkelsen af borgeren og retten til retfærdig rettergang.⁶¹

I den danske civile retspleje ser man imidlertid endnu videre rammer for bevisførelse. Som beskrevet indledende er bevisførelsen fri. Reglerne for førelsen af udenretligt og indenretligt indhentede beviser (bortset fra erklæringer indhentet efter sagens anlæg, skriftlige vidneerklæringer, jf. retsplejelovens § 297 eller udenretlige forligsforhandlinger)⁶² kan dermed beskrives som meget åbne.

Bang-Pedersen & Christensen anfører, at der er ved at udvikle sig faste retningslinjer for ulovligt tilvejebragte beviser, hvorefter de fremhæver forskellige etiske argumenter og

⁶⁰ Drejbjerg Pedersen, *Den forvaltningsretlige retssikkerhedslov*, s. 2.

⁶¹ Lind, *Ulovligt tilvejebragte beviser i civile retssager: Ingen*, s. 1.

⁶² Lasse Højlund Christensen, m.fl., *Karnovs noter til Retsplejeloven*, note. nr. 1687 & Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 383.

bevissikkerhedsmæssige problemstillinger, for hvorfor retten kan vælge ikke at tillægge sådanne beviser særlig betydning (bevisbedømmelse) for sagens afgørelse.⁶³

Mette Mortensen fremhæver ift. til præmisserne til afgørelserne UfR2012.1893V og sagen FED 2009.44Ø, at videooptagelser kan have en sådan karakter, at fremlæggelse kan indebære en sådan krænkelse af den ene part, at optagelserne af den grund ikke kan fremlægges.⁶⁴

I afgørelsen UfR 2012.1893.V, blev en privatdetektivs videooptagelser af en erstatningssøgende førtidspensionist fremlagt. Hertil udtalte byretten: *"Der gælder i dansk ret ingen generel regel om, at kun beviser, der er tilvejebragt på lovlig vis, kan fremlægges"* hvorefter landsretten stadfæstede byrettens kendelse.

Martin Gräs Lind antager, at der er hjemmel i retsplejeloven til, at domstolene kan afskære bevisførelse, der findes betænkelig at tillade på grund af generelle etiske eller retssikkerhedsmæssige overvejelser.⁶⁵ Det af Martin Gräs anførte fremgår dog ikke tydeligt af retspraksis.⁶⁶

Som nævnt tidligere findes udgangspunktet for sagens genstand i forhandlingsprincippet, hvorefter domstolene særskilt må tage stilling til førelsen af ulovligt indsamlede beviser. Dette er jævnlige set i praksis ved ønsket om at føre lydoptagelser, indhentet på retsstridigt grundlag, som bevismateriale.

Igen er den altovervejende vurdering et procesøkonomisk hensyn til om materialet er relevant for sagen. Dette har forståeligt nok skabt problemer mellem modstående parter, der under sagsforløbet kan have tilvejebragt optagelser af hinanden forinden eller under sagsforløbet.

Den overvejende hovedregel efter praksis er, at lydoptagelser kan føres for retten, uanset om begge parter har været vidende om optagelsen. Af praksis kan eksempelvis nævnes UfR 1967.863.V, hvor man i en civil sag tillod at afspille båndoptagelse af telefonsamtale optaget i hemmelighed, og UfR 2003.2616Ø hvor en hemmelig båndoptagelse af telefonsamtale blev tilladt fremlagt i forbindelse med uenigheder om hvilke aftaler, der var indgået i en civil sag.

⁶³ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 484 f.

⁶⁴ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 143.

⁶⁵ Lind, *Ulovligt tilvejebragte beviser i civile retssager: Ingen*, s. 85 ff.

⁶⁶ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 143.

Man ser endvidere også uddrag af samtaler eller flere samtaler ført som bevis i UfR 1997.1290.Ø hvor man tillod at fremlægge samtaler, i forbindelse med uenigheder omkring hvilke aftaler der var indgået i en civil sag. Det bemærkes, at beviserne i disse domme blev brugt som fortolkningsbidrag til kontrakten.

Fortolkningsbidrag som efter en fuldstændighedsklausul burde være afskåret fra at blive inddraget, kan formodningsvist sammenlignes med førelsen af beviser som er tilvejebragt på en retsstridig måde. Sammenligningen sker på baggrund af de kritikpunkter som disse ulovlige bevisdata underlægges, navnlig retsstridigheden ved bevisernes fremskaffelse samt de moralske og etiske overvejelser, som kan gøres i forbindelse med påberåbelsen heraf. Det kan anføres, at disse kritikpunkter minder om dem, der gør sig gældende ved brugen af bevisdata som er tvivlsomme ud fra principper om kontraktloyalitet og redelig handlemåde. Man kan således formode, at retten vil behandle førelsen af disse fortolkningsbidrag som bevis på samme måde som den behandler de retsstridigt indhentede lydoptagelser i ovennævnte afgørelser.

6.3. Fuldstændighedsklausulens praktiske effekt

Fuldstændighedsklausulen kan navnlig få betydning parterne imellem, da sagens genstand og indhold jo efter forhandlingsprincippet står parterne frit. Det forekommer bestemt ikke utænkeligt, at visse parter ud fra betragtninger om moral og loyalitet, ikke ser det som en mulighed at handle imod aftalens indhold. En fuldstændighedsklausul vil således have den ønskede effekt, såfremt parterne ud fra sine overbevisninger, vælger at respektere klausulen. Katerina Mitkidis angiver dette som: *"the expressive function of contract"*.⁶⁷

Det følger herefter af Mitkidis' egne undersøgelser, at flere aktører i erhvervslivet anser denne praktiske effekt som et at de bagvedliggende hensyn for at inkludere en fuldstændighedsklausul.⁶⁸ Det kan tillige overvejes, at visse parter, der ikke er juridisk kyndige i kontraktret, kan være af den overbevisning, at handlinger mod fuldstændighedsklausulen potentielt vil udgøre kontraktbrud. Som beskrevet ovenfor vil det at støtte ret på eksterne fortolkningsbidrag, imod klausulens ordlyd, imidlertid ikke udgøre misligholdelse, idet fuldstændighedsklausulen ikke kan skabe en retsstilling hvori det præceptive princip om den fri bevisførelse i medfør af retsplejelovens § 341 er fraveget.

⁶⁷ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 3.

⁶⁸ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 2 f.

6.3.1. Fuldstændighedsklausulens effekt på bevisbedømmelsen

Som angivet ovenfor i afsnit 5.1, er hovedformålet med en fuldstændighedsklausul traditionelt set, at afskære bevisførelse af visse fortolkningsbidrag til en kontrakt. Idet det som redegjort for i afhandlingens nærværende kapitel ikke er muligt at afskære bevisførelsen af for eksempel forudgående forhandlinger, efterlades man med spørgsmålet: Hvilken effekt har en fuldstændighedsklausul da i en dansk retssag?

For at forstå dette tankeeksperiment, er det nødvendigt at opdele og definere flere forhold, som relaterer sig til problematikken. Det første, som skal defineres, er, hvad domstolen normalt vil lægge til grund for sin fortolkning. Efter danske fortolkningsprincipper vil domstolen søge at finde parternes fælles opfattelse, altså foretage en subjektiv fortolkning, se nærmere herom i afhandlingens kapitel 7. For at finde denne fælles opfattelse vil domstolene som hovedregel kunne inddrage samtlige forudgående og efterfølgende forhold mellem parterne, for at fastlægge denne fælles vilje. Viser dette sig ikke muligt vil domstolen herefter foretage en objektiv fortolkning, hvorefter domstolen vil vurdere hvad den normale forståelse af kontraktens ordlyd er.

Der kan herefter foretages en klassifikation af ovennævnte forhold alt efter hvad der kan betegnes som fortolkningsgrundlag, og hvad der kan betegnes som fortolkningstilgangen.

Med fortolkningsgrundlag menes der de forhold eller beviser, som kan lægges til grund eller bidrage til, hvordan en given kontrakt skal fortolkes. Dette kan for eksempel være hovedkontrakten, som indeholder det givne tvistpunkt, forudgående hensigtserklæringer, løfter eller korrespondance. På trods af at indholdet udover hovedkontrakten, ikke retligt binder parterne, kan disse bidrage til fortolkningen og dermed inddrages i sagen. Af fortolkningstilgange, kan der skelnes mellem de maksimer, som er beskrevet i afhandlingens 7.1.2.

Et tankeeksperiment kunne opstilles således, at to kontraktparter henvender sig til en dansk domstol med et tvistpunkt i en købekontrakt. Købekontrakten indeholder en gyldig vedtaget fuldstændighedsklausul som angiver:

”Bestemmelser i forudgående korrespondance eller lignende forudgående materiale, der ikke er medtaget i Kontrakten, kan ikke efterfølgende påberåbes som fortolkningsgrundlag”

Den sagsøgende part vælger herefter i medfør af retsplejelovens § 341, at fremlægge flere e-mails mellem parterne, samt en hensigtserklæring, som støtter sagsøgers forklaring og fortolkning af det omtvistede kontrakt punkt.

Den sagsøgte part protesterer naturligvis over dette forhold med henvisning til købekontraktens fuldstændighedsklausul. Parten anfører dernæst, at sagsøger agerer illoyalt i henhold til aftalen ved at føre materialet som bevis. Parten anfører derudover, at retten ikke kan anvende materialet som grundlag for sin fortolkning.

Retten vælger ikke at afskære denne førelse af disse bevisdata, i det det ikke kan udelukkes at materialet har relevans for sagen og i øvrigt ikke er særligt procesøkonomisk tyngende. Med bevisdata henføres der til de oplysninger eller viden af relevans for bevisbedømmelsen.

Spørgsmålet bliver herefter, om retten i sin bevisbedømmelse vil tillægge det af sagsøgeren forelagte en anden værdi med eller uden en fuldstændighedsklausul. Dette kan resultere i at domstolen vægter materialet lavere i sit fortolkningsgrundlag.⁶⁹ Med bevisbedømmelse henføres der til bedømmelsen af sagens beviser med henblik på at tage stilling til sagens faktum. Med bevisværdi henføres der til den relevans eller værdi, bevisdata kan have for afgørelsen af faktum. Relevansen udtrykkes i en større eller mindre værdi.

Retten opgave er at konstatere retsfaktum, altså den materielle sandhed ud fra en bevisbedømmelse. Kan dette ikke ske, henses der til om bevisbyrden er løftet, og således findes der frem til den formelle sandhed.

Tybjergs teori herom er en af grundstenene for dansk bevisret. Ved hjælp af en meget grov forenkling er det muligt at anføre, at han blandt andet var af den overbevisning, at retsplejen "spiller fallit" ved at afgøre sager ud fra bevisbyrde, da den materielle sandhed ikke opnås. Den formelle sandhed er således retfærdighedens surrogat for den materielle sandhed, medens andre teoretikere såsom Olivecrona ser det som en nødvendig del af retssystemet. Tybjerg lægger hovedvægten af bevisbyrden på sagsøgeren, men forholder sig også til den naturlige tilgang hver part har til at sikre sig bevis, samt de praktiske og økonomiske aspekter i henhører til pålæg af bevisbyrde.⁷⁰

⁶⁹ Zahle, *Bevisret Oversigt*, s. 125 f.

⁷⁰ Von Eyben, *Bevis*, s. 28 ff.

Rettenns bevisbedømmelse er retligt styret og skal ske på en objektiv måde. I medfør af retsplejelovens §§ 218 og 218a skal denne tillige være meddelssom til offentligheden. Det følger endvidere af retsplejeloven, at bedømmelsen ellers er fri:⁷¹

§ 344

På grundlag af det, der er passeret under forhandlingerne og bevisførelsen, afgør retten, hvilke faktiske omstændigheder der skal lægges til grund for sagens pådømmelse.

At bedømmelsen er fri, betyder ikke at denne på nogen måde er lemfældig. Ingen beviser skal herefter bedømmes nogen speciel måde, og det er rettenns prærogativ at fastlægge hvilke faktiske omstændigheder der skal lægges til grund for afgørelsen. Dog skal bedømmelsen ske ud fra en formodning om, at en anden dommer ville have nået samme resultat. Man har igennem retspraksis skabt kutymer for kravene til visse bevistyper samt vægtningen af disse (Eksempelvis autoritative beviser såsom sagkyndige erklæringer⁷², standardbeviser⁷³ såsom blodprøver i forbindelse med spirituskørsel, eller den tidligere praksis i forhold til den gamle formulering af erhvervslejelovens § 81 i forbindelse anvendelsen af sammenlignelige lejemål⁷⁴).

Det er fortsat uvist hvilken vægtning en domstol vil foretage af det påklagede materiale, i det ovenfor anførte tankeeksperiment.

Enhver almindelig person ville formodningsvist tillægge det forudgående materiale en vis bevisværdi, idet materialet efter danske almindelige fortolkningsregler og regler om bevisførelse, ikke kan udelukkes at have relevans for sagen eller afskæres processuelt. Det er på samme tid muligt at formode, at man naturligt ville tillægge samme materiale en større bevisværdi, såfremt selve førelsen af materialet og dets relevans ikke var under påklage af en af parterne. Dette vil således kunne medvirke, at det kan blive sværere for en part af opfylde sin bevisbyrde, såfremt bevisværdien svækkes på baggrund af fuldstændighedsklausulen.⁷⁵

⁷¹ Lindencrone Petersen & Werlauff, *Dansk Retspleje*, s. 284

⁷² Zahle, *Bevisret Oversigt*, s. 125.

⁷³ Zahle, *Bevisret Oversigt*, s. 127.

⁷⁴ Lindencrone Petersen & Werlauff, *Dansk Retspleje*, s. 284.

⁷⁵ Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*, s. 236 f.

Såfremt retten vælger ikke at inddrage materialet som fortolkningsbidrag eller tillægger dette en ringere bevisværdi i sin bedømmelse, fører dette til tilbage til den retlig styrede bevisbedømmelse. Hvis retten ikke finder, at den nødvendige sandsynliggørelse af et bestemt faktum foreligger, opstår der et problem om bevisbyrde for en af parterne, i det tænkte tilfælde, navnlig sagsøgeren. Sagen vil da blive afgjort ud fra hvad der kan anses for at være den formelle sandhed, det vil sige, uden at den materielle sandhed nødvendigvis bliver oplyst til fulde.

6.4. Voldgift

Parterne har frihed til at vælge processen for en eventuel retstvist.⁷⁶ Grundlaget herfor vil være en gyldig voldgiftsaftale mellem parterne. Har parterne aftalt, at tvisten skal løses ved voldgift, finder voldgiftslovens regler anvendelse, såfremt sagen ikke er undtaget fra at blive ført ved voldgift.⁷⁷ Det forholder sig som udgangspunkt, således, at voldgiftsretten normalt følger retsplejelovens regler om processen. Imidlertid følger det af voldgiftslovens § 2, stk. 1. at voldgiftslovens 3. til 7. kapitel om voldgiftsrettens sammensætning, kompetence, sagsbehandling, kendelse og afslutning samt omkostninger og sikkerhed kan fraviges ved aftale. Hermed står det parterne frit, hvorledes de ønsker sagen behandlet. Det følger af voldgiftslovens § 19, stk. 1, i 5. kapitel at:

"Parterne kan aftale, hvilken fremgangsmåde voldgiftsretten skal følge under behandling af voldgiftssagen."

Heraf følger, at parterne gyldigt kan vedtage, hvilke beviser, der må føres, og hvordan voldgiftsdommerne skal lægge vægt på de forskellige beviser.⁷⁸ En fuldstændighedsklausul vil således kunne komme til fuld effekt i forhold til at regulere bevisførelsen i en voldgiftssag.

Idet afhandlingen primært søger at beskrive den mere usikre behandling af fuldstændighedsklausuler under den almindelige danske civilproces, vil afhandlingen ikke beskæftige sig yderligere med retstillingen i voldgift.

⁷⁶ Mercurio, m. fl., *International business law*, s. 456.

⁷⁷ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 170-172.

⁷⁸ Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*, s. 556.

6.5. Delkonklusion

Sammenfattende konkluderes det, at førelse af bevisdata, som kan udledes af forudgående forhandlinger, erklæringer mv. på samme måde som ulovlige beviser, beror på domstolenes relevansvurdering efter retsplejelovens § 341. Som hovedregel vælger man ikke at afskære bevismateriale, idet det typisk ikke kan udelukkes at materialet er uden betydning for den konkrete sag, på trods af at der mellem parterne kan være vedtaget en fuldstændighedsklausul, som søger at udelukke disse. Dette kan endvidere ses som en genlyd af det princip om forsigtighed, retterne burde udvise, ved den eventuelle afskæring af bevismateriale efter retsplejelovens § 341.

Domstolene afskærer særligt ikke førelsen af overflødige dispositive synbare beviser, da disse ikke er synderligt processkrævende og idet domstolene, efter den frie bevisbedømmelse i retsplejelovens § 344, er selvstændige i vægningen af beviserne. Retten vil da bare se bort fra de beviser, som viser sig overflødige i forhold til anbringenderne eller tillægge en forholdsmæssig værdi til bevismaterialet.⁷⁹

Henser man til ovenstående kan det umiddelbart anføres, at en fuldstændighedsklausul ikke ville kunne indsnævre eller afskære en modparts ret til fri bevisførelse efter retsplejelovens § 341, idet man i dansk ret (og i det hele taget Skandinavisk ret)⁸⁰ ser en tendens om en friere bevisførelse indenfor både strafferetten og civilretten, efter princippet om forsigtighed og domstolens frie bevisbedømmelse og vurdering. Det forekommer således usandsynligt, at en part, som søger at adgangen til bevisførelse ud fra protester om modpartens brud eller manglende iagttagelse af bestemmelserne i en fuldstændighedsklausul, skulle få medhold heri foruden en betydelig granskning fra domstolens side.

Dog kan den aftaleretlige effekt af en fuldstændighedsklausul have en betydning parterne imellem, da sagens genstand og indhold efter forhandlingsprincippet står parterne frit. Klausulen vil da få den ønskede effekt, såfremt de vælger at respektere denne.

Drager man en analogislutning i forhold til anvendelsen af ulovligt indhentede beviser, er det er muligt at gisne om en modifikation af materialets bevisværdi. Dog ses dette ikke diskuteret andre steder i litteraturen, hvorfor analogislutningen med ulovlige beviser sandsynligvis ikke er bearbejdet til

⁷⁹ Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*, s. 144.

⁸⁰ Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*, s. 2.

fulde. Henser man dog til eksemplet i foregående kapitel, er det dog muligt at lægge vægt på formodningen om at vægtningen potentielt kan være anderledes, i forhold til beviser som ikke er under påklage af en af sagens parter.

Slutteligt skal det bemærkes, at såfremt parterne ønsker at undgå ovenstående, burde de træffe beslutning om at føre sagen ved voldgift, idet de her har en langt større autonomi i forbindelse med fremgangsmåden for sagens afgørelse.

7. Dansk aftalefortolkning

En fuldstændighedsklausul har blandt andet til formål at regulere fortolkningen af kontrakten. Der findes ikke en enstemmig opfattelse af fuldstændighedsklausulen, og opfattelsen og formålet med fuldstændighedsklausulen kan variere fra kontrakt til kontrakt.

Det retlige indhold af en fuldstændighedsklausul vil som følge heraf også variere. Det er derfor relevant at undersøge de almindelige aftaleretlige fortolkningsregler, der finder anvendelse under dansk ret for at fastslå, hvilket retligt indhold som kan fortolkes ud fra fuldstændighedsklausuler der indgår som led i et større kontraktforhold.

Nærværende kapitel beskriver danske regler for fortolkning af aftalen (7.1), udfyldning af aftalen (7.2), og vedtagelse af fuldstændighedsklausuler (7.3). Da CISG er en del af dansk ret, vil anvendelsen af fuldstændighedsklausuler i internationale løsørekontrakter også blive behandlet (7.4). Der indrages og analyseres eksempler fra retspraksis, hvor fuldstændighedsklausuler er blevet behandlet under dansk ret (7.5).

7.1. Generelt om aftaleret og fortolkning

Generelt bestemmes indholdet af en aftale på baggrund af kontraktdokumentet, men det kan i nogle tilfælde være relevant at lægge andre omstændigheder til grund for aftalens fortolkning.⁸¹ Det er disse fortolkningsbidrag, som fuldstændighedsklausulen processuelt søger af afskære ved at fastlægge en streng *parole evidence rule*, idet fortolkningsbidrag anvendes til at fastlægge kontraktindholdet. Derved kan en part risikere at blive bundet af andet end blot det skrevne ord i kontrakten.

⁸¹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 227 f.

Som beskrevet i ovenstående kapitel virker det ineffektivt at søge at indskrænke parternes adgang til at føre bevis for forhold, som efter en fuldstændighedsklausul skulle være irrelevant for sagen, idet denne vurdering i sidste ende er domstolenes kompetence efter retsplejelovens § 341.⁸²

Dette medfører at samtlige fortolkningsbidrag kan inddrages til af tolke indholdet af kontrakten. Ved fortolkning søger man at bestemme kontraktindholdet ved at udlede parternes subjektive forståelse af kontraktforholdet - altså parternes fælles vilje. Denne subjektive fortolkningsstil går i dansk ret forud for den objektive fortolkning af kontraktdokumentet.⁸³

Det skal fremhæves, at fortolkning og udfyldning er svære discipliner med et mangfoldigt indhold af hensyn og afvejsninger, som i praksis ikke klart kan holdes adskilt. Selvom disse i teorien er to selvstændige øvelser, kan de i praksis ikke adskilles. En samlet behandling af fortolkning- og udfyldningsreglerne kunne danne grundlag for en selvstændighed afhandling, hvorfor reglerne vil behandles på det bedste forståelsesmæssige grundlag. Der vil således ske en behandling af de fortolkningsregler som søger at fastlægge parternes vilje, derefter de regler som er styret af almindelige fortolkningsregler og slutteligt de rene supplerende retskilder. Det skal endvidere bemærkes, at danske domstole arbejder ud fra pragmatiske hensyn, og ikke er formelt bundet af disse fortolknings- og udfyldningsregler.

7.1.1. Almindelige fortolkningsregler: viljen, tilliden og erklæringen

Fortolkningen bør som hovedregel afspejle parternes fælles opfattelse af kontrakten. Fortolkningen vil navnlig omfatte en undersøgelse af, hvad parterne kan have ment med kontraktens indhold (viljen), hvorledes parterne har opfattet kontraktens indhold (tillid) samt den nærmeste eller mest naturlige forståelse af kontraktdokumentet (erklæringen).⁸⁴ I *civil-law* retssystemer går den subjektive fortolkning forud for den objektive. Der kan her sammenlignes med fransk ret Code Civil artikel 1188, hvorefter aftaler fortolkes efter "la commune intention des parties". I tysk ret fortolkes der efter "der wirkliche Wille", jf. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) § 133.

⁸² Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 1 f.

⁸³ Ussing, *Aftaler*, s. 423 f.

⁸⁴ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 228.

Hovedreglen i dansk ret er, at alle midler kan benyttes til fortolkning.⁸⁵ En fælles forståelse antages at foreligge på baggrund af parternes udtalelse, holdninger og kontrakten i øvrigt.

Henry Ussing beskriver 3 trin, som aftalefortolkeren kan anvende til at fastlægge forståelsen af parternes vilje, tillid og erklæring:

- 1) Den første er at søge at fastlægge, hvad parterne har tilkendegivet som formål med retshandelen og fortolkeren må følgelig søge at finde den løsning som bedst stemmer overens hermed.
- 2) Såfremt dette ikke er muligt, må fortolkeren som det andet skridt, hense til hvad der bedst tjener parternes gennemsnitlige interesser, i forhold til en vurdering af hvad der kan anses for rimeligt og ikke forekommer særligt ubilligt imod en af parterne.
- 3) I sidste ende må fortolkeren hense til andre udenforstående almene samfundsmæssige interesser.⁸⁶

Gomard anfører desuden, at fortolkeren må antage at parterne handler hæderligt og fornuftigt. En antagelse af parternes fælles forståelse søger at finde en fortolkning, som parterne sandsynligvis har ment, hvilket i fortolkningsammenhæng er tilstrækkeligt til at fastslå parternes fælles forståelse.⁸⁷ Ved fortolkning af indholdet af en klausul anfører Gomard:

*”En fortolkning, der giver kontrakten et positivt indhold, må i almindelighed foretrækkes frem for en forståelse, der gør kontrakten eller dele af den betydnings- eller meningsløs.”*⁸⁸

En fuldstændighedsklausul bør derfor som udgangspunkt fortolkes som retsvirkende. Det følger af retsgrundsætningen *pacta sunt servanda*, at aftaler skal respekteres, jf. Danske Lov 5-1-1.

Ordlyden af den enkelte klausul må ofte ses i lyset af den samlede aftale, parternes øvrige handelspraksis og fortolkningsbidrag i øvrigt. Den fælles opfattelse kan således blandt andet fastslås efter

⁸⁵ Ussing, *Aftaler*, s. 422.

⁸⁶ Ussing, *Aftaler*, s. 425.

⁸⁷ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 234 f.

⁸⁸ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 235.

formålet med hele aftalen eller den enkelte klausul, der kan give et svar på, hvad parterne kan have ment med disse.⁸⁹

Det forekommer således, at en erklærings mening eller vilje i gensidigt bebyrdende aftaler, først kan have retsvirkning, når den anden part forstår denne, eller hvis erklæringen er udformet således, at han/hun burde have forstået denne. En uforstående part kan endog give indholdet retsvirkning, såfremt han ved sin optræden giver den anden part en opfattelse af, at denne er indforstået med indholdet.⁹⁰

De betegnelser og den sprogbrug, som eksisterer mellem parterne, må lægges til grund ved fortolkning af aftalen. Eksisterer der ingen fælles sprogbrug og hører ingen af parterne til nogen særlig faggruppe eller lignende, lægges den naturlige forståelse som hovedregel til grund.⁹¹ Dette vil dog sjældent være tilfældet i forhold til professionelle parter der anvender fuldstændighedsklausuler i retshandler. Som fortolkning lægges der blandt andet vægt på, hvordan en branchekendt tredjemand forstår kontrakt dokumentet.⁹²

En fuldstændighedsklausul kan være indført i en kontrakt med henblik på at opfylde ét eller flere formål, hvorfor det er relevant at kigge på sådanne formål, når fuldstændighedsklausulens indhold fastslås. En af forudsætningerne herfor er selvfølgelig, at denne er gyldigt vedtaget og har retskraft. Mere om vedtagelse i (afsnit 7.3)

Såfremt man gennem fortolkningen af parternes vilje, tillid og erklæringer finder, at indholdet af fuldstændighedsklausulen er parternes fælles vilje, vil dette naturligvis få retsvirkning i overensstemmelse hermed.

En fuldstændighedsklausuls overordnede formål er, at fortolkning af kontrakten skal foretages efter en objektiv tilgang, navnlig efter kontraktens skrevne ord. Det vil sige parternes erklæringer og ikke hvad der kan fortolkes ud fra parternes vilje eller tillid. På denne måde vil retten ud fra parternes

⁸⁹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 232.

⁹⁰ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 233 & Ussing, *Aftaler*, s. 424.

⁹¹ Ussing, *Aftaler*, s. 423 & Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 232f.

⁹² Andersen, m.fl., *Dansk Privatret*, s. 43 & Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 228-229.

fælles vilje, primært skulle se parternes erklæringer som det overvejende udtryk for parternes vilje eller tillid.

Det bliver således parternes fælles vilje, at erklæringerne skal ses som at udtrykke viljen og tillid mellem parterne. Det er således navnlig i denne situation, at en fuldstændighedsklausul kan få betydning i dansk ret. Katerina Mitkidis anfører:

“Inclusion of an EA clause into a contract challenges the free admissibility of extrinsic evidence and directs the judges towards formalistic contract interpretation”⁹³

Fuldstændighedsklausulen har til formål, at aftalen skal anses som værende fuldstændig, hvori ligger, at aftalen skal underlægges en mere objektiveret fortolkning. Klausulen tager ikke stilling til de konkrete fortolkningskridt, der skal foretages ved denne fortolkning. Det nærværende afsnit har fremhævet, hvordan fuldstændighedsklausulen kan påvirke fortolkningsreglerne. Heraf kan det konstateres, at denne påvirkning af reglerne kan føre til en formalistisk fortolkning.

7.1.2. Fortolkningsmaksimerne

Såfremt den fælles forståelse af en klausul ikke kan fastslås, enten ved uklarhed, tvetydighed eller tvist, vil fortolkningen af klausulen tillige skulle foretages på baggrund af retningslinjer eller fortolkningsmaksimer.⁹⁴ Tillige kan en fuldstændighedsklausul, der angiver at det navnlig er ved en vurdering af erklæringens rene indhold, medføre at der må lægges vægt på disse mere objektive fortolkningsregler, end de regler der anvendes til at fastsætte parternes fælles opfattelse, vilje og tillid, der har et mere subjektivt islæt.

Disse maksimer søger til at finde en hensigtsmæssig og rimelig løsning på fortolkningsspørgsmål.⁹⁵ Disse maksimer omfatter navnlig fortolkning om at nå et hensigtsmæssigt og rimeligt resultat (7.1.2.1), koncipistreglen (7.1.2.2), og fortolkning om minimumsbyrden (7.1.2.3).

⁹³ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 1.

⁹⁴ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 232 f.

⁹⁵ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 236.

7.1.2.1. Rimelig fortolkning

Reglen angår situationer, hvori der i et større kontraktkompleks forekommer klausuler med modstridende indhold. Klausuler kan have vidt forskelligt indhold og langt de fleste beror på standardformuleringer og standardtekster, som er almindeligt anvendt indenfor den pågældende branche. Visse kontrakter går endda så langt, at disse indeholder et internt rangsystem, således at man ved hvilke klausuler, der er mere bestemmende end andre (se afsnit 5.4). Reglen om rimelig fortolkning angår de situationer, hvor man ikke på baggrund af et bestemt rangsystem kan vurdere, om et modstridende vilkår skal trumfe et andet. Normalt kan man lægge vægt på, om et af vilkårene forekommer mere specielt end et andet, idet formodningen er, at individuelt forhandlede vilkår går forud for generelle. Dog forsøger man ved maksimen om rimelighed at fremkomme til en løsning, hvor begge vilkår får en rimelig betydning.⁹⁶

Denne tilgang kan skabe problemer for parter, som ønsker en rangfast struktur i deres kontraktforhold, på trods af at de ikke har aftalt et internt rangsystem.

7.1.2.2. Koncipistreglen

Efter koncipistreglen, *in dubio contra stipulatorem*, fortolkes tvetydige kontraktvilkår til ulempe for parten, der har udfærdiget kontraktvilkåret. Den part, der har påtaget sig opgaven at udarbejde et kontraktvilkår, bærer således også byrden for de uklarheder i kontrakten, som måtte opstå som følge heraf.⁹⁷

Fortolkningen af uklarheder vil således falde på den forståelse af kontraktvilkåret, der har størst fordel for modparten. Er aftalen indgået på baggrund af et såkaldt *agreed document*, der er udarbejdet af en brancheorganisation eller lignende, kan ingen af parterne anses som koncipist, hvorfor parterne må stilles lige i fortolkningen.

Som angivet i afhandlingens kapitel 6, antages det i almindelighed, at en fuldstændighedsklausul kan være forpligtelsesbegrænsende for den kontraktpart, der erlægger den karakteristiske ydelse, hvilket er en klar fordel. I købskontrakter vil dette altid være sælgeren. Sælgeren i købskontrakter bør derfor

⁹⁶ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 231 f.

⁹⁷ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 239 f.

være opmærksom på uklarheder, for at undgå at klausuler under denne fortolkningsmaksime fortolkes til fordel for modparten.

7.1.2.3. Minimumsbyrden

Maksimen om minimumsbyrden finder anvendelse, når det kan fastslås, at en part har påtaget en byrde, men størrelsen på denne byrde ikke med sikkerhed kan fastslås. I disse tilfælde vil den mindst vidtgående størrelse af byrden finde anvendelse. Særlige omstændigheder kan dog resultere i et andet resultat. Maksimen om minimumsbyrden har dog liden relevans i gensidigt bebyrdende aftaler, da byrder for den ene part kan anses for fordele for den anden.⁹⁸

Der findes desuden kun enkelte domme fra dansk retspraksis, hvor fuldstændighedsklausuler har været genstand.

7.2. Udfyldning af aftalen

Det foregående afsnit har behandlet fortolkning af kontrakt. Det forekommer i praksis, at parterne ikke medtager alt i kontrakten, og indholdet af kontrakten ej heller kan fastslås ud fra ovenstående primære og sekundære fortolkningstilgange.

Er indholdet af kontrakten ikke tilstrækkelig til at fastlægge parternes retsstilling, må aftalen udfyldes, hvis forholdet kræver en løsning.⁹⁹ Indholdet af disse ubestemte forpligtelser udfyldes på baggrund af sædvaner (eksempelvis kutyper og god skik normer),¹⁰⁰ deklatorisk ret og almindelige rimelighedshensyn, selvom disse som sådan ikke er anført i kontrakt dokumentet. Parterne kan eksempelvis have undladt at fastsætte en pris (betalingsforpligtelsen). I fravær af sædvaner, må aftalen udfyldes ved brug af baggrundsretten.¹⁰¹ En sådan udfyldende bestemmelse i baggrundsretten findes blandt andet i købelovens § 5.

”Der vil være en glidende overgang mellem situationer, hvor aftalen slet ikke forholder sig til den konkrete problemstilling, og baggrundsretten derfor bruges som primær retskilde, og situationer,

⁹⁸ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 238 f.

⁹⁹ Bryde Andersen & Lookofsky, *Lærebog i obligationsret*, s. 19.

¹⁰⁰ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, 312 ff.

¹⁰¹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 229 f.

hvor aftalen kun indirekte eller perifert forholder sig til problemstillingen, og baggrundsretten derfor inddrages som fortolkningskriterium.”¹⁰²

Kan spørgsmålet hverken løses ved hjælp af sædvane eller deklatorisk ret, må en hensigtsmæssig og rimelig løsning findes ved varetagelse af parternes interesser.¹⁰³ Det kan derfor konkluderes, at udfyldning af en kontrakt foretages hierarkisk ved først at udfylde ved brug af sædvaner, dernæst deklatorisk ret og slutteligt ved rimelighed.

7.2.1. Kan en fuldstændighedsklausul afskære de supplerende retskilder

Det forekommer, at parter koncipierer aftaler med henblik på at gøre disse aftaler *self-sustaining* (selvløftende). Heriblandt ligger, at enhver tvist over kontrakten udelukkende kan afklares ved at finde svaret i kontrakten. Dette indebærer som udgangspunkt, at parterne har taget stilling til enhver mulig tvist og aftalt sig ud af dem i kontrakten. Derfor er disse kontrakter ofte ganske lange og omfattende, således behovet for at anvende udefrakommende retsregler ikke kan opstå. Formålet med en fuldstændighedsklausul i en sådan aftale er blandt andet at afskære baggrundsretten på de punkter, hvor parterne har glemt at aftale sig ud af tvisten. Således vil løsningen på tvisten findes på baggrund af en fortolkning af aftalen i stedet for den ellers anvendelige baggrundsret.¹⁰⁴

7.2.1.1. Afskæring af baggrundsretten

Lovbestemmelser i enhver baggrundsret kan kategoriseres ufravigelige (præceptive) regler og fravigelige (deklatoriske). Hverken en fuldstændighedsklausul eller nogen anden klausul vil kunne fravige en dansk præceptiv lovbestemmelse, når dansk ret finder anvendelse. Dog vil den deklatoriske ret kunne fraviges, hvoraf det i det følgende vil vurderes, i hvilket omfang en fuldstændighedsklausul kan afskære deklatorisk ret.¹⁰⁵

Deklatoriske regler finder så vidt anvendelse, hvor en aftale må udfyldes, fordi parterne i deres aftale ikke har taget stilling til det omtvistede.¹⁰⁶ De deklatoriske regler kunne ellers være fraveget i medfør af kontraktindholdet, og ville således ikke finde anvendelse. Dette åbner en principiel

¹⁰² Udsen, *It-Retten*, s. 587.

¹⁰³ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 230.

¹⁰⁴ Ferrari, *Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration*, s. 54 f &, Carter, James, m.fl, *Entire agreement clauses – and implied terms*, s. 2-3.

¹⁰⁵ Andersen, m.fl., *Dansk Privatret*, s. 5.

¹⁰⁶ Andersen, m.fl., *Dansk Privatret*, s. 44 f.

mulighed for at koncipere en aftale, hvor alle deklaratoriske regler er fraveget. Det giver anledning til spørgsmålet om en fuldstændighedsklausul udtømmende vil kunne fravige samtlige deklaratoriske regler.

En fravigelse af samtlige deklaratoriske regler kan for nogle virke ufornuftig, da de deklaratoriske regler eksisterer for at danne et retfærdigt sikkerhedsnet til at gribe eventuelle tvister, således aftaleparterne sparres for at koncipere lange detaljerede kontrakter. På områder hvor baggrundsrettens regler forholder sig tavse, vil domsmyndigheden skulle afgøre tvisten ved at opstille en retsregel, der tager hensyn til de konkrete omstændigheder, herunder parternes formål og interesser i aftalen.¹⁰⁷ Det kan antages, at parter der med deres forsøg på at afskære deklaratorisk ret foretrækker en domsmyndighed, der laver en hensynsafvejning baseret på de konkrete omstændigheder fremfor at løse tvisten med en deklaratorisk retsregel. Dette vil dog skabe en vis usikkerhed, da retsstillingen bliver ganske uforudsigelig.

Ved fravigelse af deklaratoriske regler, skal fravigelsen være klart formuleret. Dette vil ofte betyde, at der konkret må formuleres en fraskrivelse af den enkelte deklaratoriske regel.¹⁰⁸ En typisk fuldstændighedsklausul er som regel formuleret generelt, hvoraf det næppe kan sluttes, at deklaratorisk ret kan afskrives på et så generelt grundlag. Parterne vil således ikke kunne aftale, at en tvist afgøres på baggrund af rimelighedsbetragtninger og hensynsafvejninger, hvis deklaratoriske retsregler finder anvendelse.¹⁰⁹

At fuldstændighedsklausulen er for generel til at kunne anses som en fraskrivelse af enhver deklaratorisk ret, er dog ikke ensbetydende med, at det ikke er muligt at fraskrive deklaratorisk ret med en generel bestemmelse. Lovvalgsklausuler fraskriver generelt deklaratorisk ret, hvorfor det vil være relevant for aftaleparterne at undersøge lovvalgsmulighederne, hvis der opstår et ønske om, at deklaratorisk ret ikke skal finde anvendelse. Se nærmere i afsnit 9.

¹⁰⁷ Ussing, *Aftaler*, s. 435.

¹⁰⁸ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 242.

¹⁰⁹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 85.

7.2.1.2. Afskæring af sædvaner (kutymer og god skik normer)

En afskæring og derved afvigelse fra det kontraktretlige udgangspunkt om at sædvaner kan anvendes til at udfylde kontrakten fordrer ligeledes en deklaration herom. Spørgsmålet om hvorvidt en fuldstændighedsklausul tilnærmelsesvis kan fremkomme med en tilstrækkelig deklaration må vurderes i forhold til hvad der almindeligvis kræves når aftaleparter søger at afvige fra udgangspunktet.¹¹⁰

Kutymer er et begreb, som udtrykker skik og brug indenfor et givent forretningsområde. Disse har en særlig betydning i forhold til kontraktparternes forventnings- og indretnings-synspunkter, hvorfor kutymer kan virke udfyldende i kontraktforhold. Kutymer kan således skabe pligt hos kontraktparter ud fra de berettigede forventninger, som kutymer er udtryk for. Kutymer kan i nogle tilfælde virke udfyldende overfor deklatorisk ret. Dog er kutymer en fravigelig norm, da parter ved handelspraksis eller aftale kan afvige fra de almene kutymer.¹¹¹

God skik normer er visse retlige standarder, som typisk må anses for bindende. Dette kan være som eksempelvis være brancheskabte regler, såsom de advokatetiske regler fra advokatsamfundet eller uskrevne normer såsom hvornår håndværksarbejde kan anses for at være udført håndværksmæssigt forsvarligt. Det kan ikke entydigt konkluderes, at man kan afvige fra god skik normer, idet disse jo er normer. Normer skabes gennem praksis og vil først have betydningsfuld substans, når man inden for det konkrete område har praksis for, hvad der anses som god skik. Visse normer kan skabe berettigede forventninger til en professionel ydelse, hvorfor det må formodes, at en afvigelse herfra tillige kræver en særlig klarhed.¹¹²

Normalt kræves der en særlig klarhed, før man kan acceptere en afvigelse fra udgangspunktet. Dette sker forholdsmæssigt, således at jo mere usædvanlige vilkårene er, desto større krav stilles der til udtrykkeligheden i klausulen. Som konkluderet i forrige afsnit, må det ligeledes konkluderes, at fuldstændighedsklausuler i almindelighed er så generelt formulerede, at disse næppe vil kunne deklarerer overfor indflydelsen af sædvaner såsom kutymer.¹¹³

¹¹⁰ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 240.

¹¹¹ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 319 ff.

¹¹² Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 319 ff.

¹¹³ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 240.

7.3. Særligt om vedtagelsen af fuldstændighedsklausuler

Retsvirkningen af en kontrakt og dennes vilkår fastslås på baggrund af vedtagelseslæren, ugyldighedslæren samt fortolkningslæren. Disse tre forhold, der undertiden benævnes som den aftaleretlige tre-trins-raket, er almindeligt anvendt i hele obligationsretten. Disse regler angår fælles bestemmelser for langt de fleste forhold på hele formuerettens område.¹¹⁴

Det førstnævnte forhold vedrørende indgåelse, henfører her til aftalelovens 1. kapitel omkring tilbud og accept. Det næst-nævnte forhold vedrører aftalelovens 3. kapitel omkring ugyldighedsgrunde. Det tredje forhold omkring fortolkning og udfyldning, angår forståelsen af kontrakten.

Det vil være let for en kontraktpart at forudse sin retstilling, hvis vilkårene i kontrakten er velkendte og anvendes i sædvanlig kontraktpraksis. Sværere vil det dog være at forudse sin retstilling, hvis kontraktvilkåret er usædvanligt.

Dette rejser dog spørgsmålet, om anvendelsen af fuldstændighedsklausuler kan anses som almindelig kontraktpraksis. Fuldstændighedsklausuler indføres ofte i grænseoverskridende aftaler også af danske virksomheder. Anvendelsen af fuldstændighedsklausuler er i Danmark set stige gennem de seneste år. Fuldstændighedsklausulen anses endnu ikke som en integreret del af kontraktpraksis i Danmark, og anvendelsen virker begrænset til internationale kontraktforhold, hvilket taler imod at klausulerne indgår som fast element i den sædvanlige kontraktpraksis.¹¹⁵

Som beskrevet i kapitel 5 indeholder flere typer fuldstændighedsklausuler blandt andet ansvarsfraskrivende elementer i forhold til at afskæring af forudgående mundtlige indgåelser mv. samt at sikre kontrakten mod efterfølgende indholdsændringer. Dele af fuldstændighedsklausulerne kan således sammenlignes med ansvarsbegrænsninger. I dansk aftaleret har navnlig vedtagelseslæren betydning, når det skal vurderes, om ansvarsbegrænsninger skal tillægges retskraft.¹¹⁶

Vedtagelseslæren vil i det følgende blive kort skitseret. Følger man den aftaleretlige tre-trins-raket, vil en dommer ved den indledende behandling af en kontrakt, påse om samtlige vilkår i den pågældende kontrakt gyldigt er vedtaget. Det vil sige en kontrol af om betingelserne for eksempelvis loyal

¹¹⁴ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 19 f.

¹¹⁵ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 117-205.

¹¹⁶ Ulfbeck, *Erstatningsretlige grænseområder*, s. 41.

fremhævelse af særlige vilkår er iagttaget. Her vil man typisk notere sig, om der navnlig forekommer vilkår, som afviger fra udgangspunkterne i dansk aftaleret eksempelvis vilkår i en fuldstændighedsklausul.

Ved sin fortolkning vil dommeren da skulle se tilbage til sine indledende bemærkninger, idet man ud fra en formodningsætning vil anse særlige vilkår som individuelt forhandlede. Af denne grund vil man typisk kunne tilskrive disse særligt forhandlede vilkår en fortrinsmæssig værdi i modsætning til kontraktens øvrige generelle vilkår.¹¹⁷

Parter, som har en fortløbende handelsforbindelse og har praksis for at indgå aftaler med de samme generelle vilkår, vil kunne gøre disse gældende for senere lignende aftaler, såfremt vilkårene ikke ændres.¹¹⁸ Den jævnlige anvendelse af fuldstændighedsklausuler mellem parter vil således muligvis kunne bidrage i vurderingen om vedtagelse i senere aftaler. Dette kan sammenlignes med princippet *venire contra factum proprium*.

Virksomheders anvendelse af almindelige kontraktbetingelser, såsom standardvilkår vil tillige have retsvirkning overfor kontraktparterne, så snart eksistensen af disse er almindeligt kendte eller medkontrahenten har viden om dem. Det er endvidere ikke et krav, at en given part skal have en fuldkommen indsigt i vilkårenes indhold, før disse kan blive gældende.¹¹⁹

Usædvanlige bestemmelser, som forringer en parts retstilstand, vil ikke kunne binde parten, hvis de ikke er særligt meddelt ham.¹²⁰ Det er på denne baggrund, at individuelle og særligt forhandlede vilkår i aftalen kan gå forud for generelle vilkår i aftalen. Dette kan sammenlignes med lovfortolkningsprincippet *lex specialis derogat lex generalis*.¹²¹ Disse individuelle vilkår får altså en særlig vedtagelsesstatus, som generelle vilkår ikke har. Man vil derfor kunne antage, at en fuldstændighedsklausul i flere tilfælde vil kunne anses som vedtaget, såfremt klausulen er blevet individuelt forhandlet.

¹¹⁷ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 237 f.

¹¹⁸ Ussing, *Aftaler*, 429.

¹¹⁹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 240 & Ussing, *Aftaler*, s. 429.

¹²⁰ Ussing, *Aftaler*, s. 430.

¹²¹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 237 f.

7.4. Internationale løsørekøb

Fuldstændighedsklausuler indført i internationale løsørekøbskontrakter er ikke en selvstændig type af fuldstændighedsklausuler og er ikke afskåret fra at være sammenfaldende med en af de typer af fuldstændighedsklausuler, som behandles i kapitel 5. Derimod er fuldstændighedsklausuler, der er indført i internationale løsørekøbskontrakter, underlagt en vis form for regulering, der skaber større klarhed om effekten af fuldstændighedsklausulen i denne type af kontrakter. Reguleringen af fuldstændighedsklausulen finder anvendelse i kontrakter, hvor den internationale løsørekøbskonvention finder anvendelse (CISG). CISG er ved lov nr. 733 af 7. december 1988 en del af dansk ret. Således skal en dansk domstol løse fortolkningsspørgsmål om en kontrakt, der er underlagt CISG efter de bestemmelser om kontraktfortolkning, som findes i CISG artikel 8. Disse regler om fortolkning tager dog ikke konkret stilling til spørgsmål om fortolkning ved brug af en fuldstændighedsklausul.

Flere forfattere i retslitteraturen har taget stilling til spørgsmål om anvendelse af fuldstændighedsklausuler i kontrakter, hvor CISG finder anvendelse, herunder CISGs rådgivende råds meninger, *CISG Advisory Council opinions*. Disse *Advisory Council opinions* henses der til af domstolene med det formål at anvende CISG uniformt.¹²²

CISG Advisory Council opinion no. 3 tog stilling til udfordringerne ved at anvende fuldstændighedsklausuler i internationale kontrakter og søgte derfor en uniform fortolkning af fuldstændighedsklausulen. Ifølge CISG Advisory Council kan fuldstændighedsklausulen som udgangspunkt ikke afskære parterne fra at gøre visse fortolkningsdata gældende, medmindre, det står klart, at dette var formålet med klausulen. Derimod kan parterne aftale at fravige fra fortolkningsreglerne i CISG artikel 8.¹²³ Således vil en objektiv fortolkning få forrang for den subjektive fortolkning af aftalen.

Der er støtte for, at en tilstrækkelig klar fuldstændighedsklausul vil kunne afskære parterne brugen af visse fortolkningsdata.¹²⁴ Handelskutymen og -sædvaner i medfør CISG artikel 9(1) har en særlig beskyttelse, hvorfor den konkrete sædvane eller kutyme skal være specificeret i fuldstændighedsklausulen, førend sådanne afskæres som fortolkningsdata.¹²⁵ Dog vil den nationale præceptive

¹²² Brunner & Gottlieb, *Commentary on the UN Sales Law (CISG)*, s. 84.

¹²³ CISG-AC Opinion no 3, para. 4.6.

¹²⁴ CISG-AC Opinion no 3, para. 4.5 & Schmidt-Kessel, *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*, s. 161.

¹²⁵ CISG-AC Opinion no 3, para. 4.7.

baggrundsret kunne udelukke parterne fra at afskære fortolkningsdata, herunder regler om fri bevisførelse (retsplejelovens § 341).

I sagen MCC-Marble Ceramic Center Inc. v. Ceramica Nuova D'Agostino, S.P.A., hvor CISG fandt anvendelse, udtalte United States Court of Appeals:

"to the extent parties wish to avoid parol evidence problems they can do so by including a merger clause in their agreement that extinguishes any and all prior agreements and understandings not expressed in the writing."

Under CISG tillægges fuldstændighedsklausuler altså virkning, hvorfor de er retskraftige. Fuldstændighedsklausuler, hvor CISG finder anvendelse, er dog underlagt visse begrænsninger, hvoraf fuldstændighedsklausuler ikke kan afskære fortolkningselementer, medmindre parterne særligt har fremhævet en fælles forståelse om en sådan virkning.

Da CISG ikke udtrykkeligt tager stilling til fuldstændighedsklausuler, kan UNIDROIT Principles eller PECL benyttes til at udfylde konventionen.¹²⁶ Artikel 2.1.17 UNIDROIT Principles og Principles of European Contract Law 2:105 kan i denne henseende inddrages til at fastslå indholdet af en fuldstændighedsklausul underlagt CISG. Disse bestemmelser fastlægger en klar virkning af fuldstændighedsklausulen i almindelighed.¹²⁷ Det bør bemærkes, at disse bestemmelser er udviklet på baggrund af flere forskellige retssystemer, og bestemmelserne bør derfor ses som et kompromis mellem forskellige retssystemer og ikke et udtryk for en uniform retsstilling på tværs af landegrænser.¹²⁸

Under UNIDROIT Principles 2.1.17 bevirker fuldstændighedsklausulen, at kontrakten ikke kan blive *contradicted or supplementet* af udtalelser og aftaler forud for aftalens indgåelse, men sådanne udtalelser og aftaler vil fortsat kunne benyttes *to interpret the writing*. Der sondres her mellem de beviser, der har til formål at modstride eller udfylde kontrakten og de beviser, der har til formål at fortolke på aftalen.

¹²⁶ Bröderman, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*, s. 86 f.

¹²⁷ Brunner & Gottlieb, *Commentary on the UN Sales Law (CISG)*, s. 88.

¹²⁸ Bröderman, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*, s. 59.

PECL 2:105 kræver, at fuldstændighedsklausulen skal være *individually negotiated* for at få den ønskede retsvirkning. Dette begrænser anvendeligheden af fuldstændighedsklausulen betydeligt, hvis den blot fremgår som et generelt vilkår i kontrakten.

Det bemærkes herved, at retsvirkningen af fuldstændighedsklausuler i internationale løsørekøbskontrakter, hvor CISG finder anvendelse, kan findes på baggrund af fortolkningsbidrag til CISG. I denne type kontrakter kan det med sikkerhed konkluderes, at fuldstændighedsklausuler har retsvirkning. Retsvirkningen af en fuldstændighedsklausul i aftaler om internationale løsørekøb kan dog variere.

7.5. Dansk Praksis

Danske domstole har kun i enkelte tilfælde haft anledning til at bedømme fuldstændighedsklausuler. Der kan desuden ikke udledes en konsekvent anvendelse af fuldstændighedsklausuler efter dansk retspraksis. Nærværende afsnit vil behandle domme, hvor Sø- og Handelsretten har taget stilling til fuldstændighedsklausuler.

Forsøger man at undersøge omfanget af dansk retspraksis der direkte vedrører fuldstændighedsklausuler, bemærker man først og fremmest, at praksis er yderst begrænset. Henser man til dansk retslitteratur, er det endvidere besværligt at finde dansk litteratur på emnet. Til gengæld findes der flere juridiske artikler, som angår dansk ret og fuldstændighedsklausuler, affattet på engelsk. Der kan navnlig henvises til artiklerne: *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law* af Katerina Mitkidis og *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?* af Katerina Mitkidis & Thomas Neumann. Begge artikler behandler to domme fra Sø- og Handelsretten, SH2005.H-132-02 og SH2012.H-11-11 og nærværende afhandling ville være ufuldstændig uden en inddragelse af disse, hvorfor der knyttes en kommentar til afgørelserne og redegøres for førnævnte forfatteres bemærkninger hertil. Derudover behandles afgørelsen SH2016.V-45-14.

7.5.1. SH2005.H-132-02

Dommen refereret:

Dommen benævnes også **Sandrew Metronome International AB mod Angel Scandinavia A/S**. Sagen drejede sig om, hvorvidt en minimumsgaranti, der blev ydet af Sandrew Metronome

International AB, skulle reduceres med indtægter oppebåret af Angel Scandinavia A/S, samt med hvilket beløb der i så fald skulle reduceres med.

Kort opsummeret indgik Angel Scandinavia A/S en distributionsaftale for hele Skandinavien, omkring en spillefilm fra en tredjepart. Herefter indgik Sandrew Metronome AB en underlicensaftale med Angel Scandinavia A/S om distributionen i Norge og Sverige, mod at selskabet stillede en minimumsgaranti til tredjeparten på DKK 6.000.000,00.

Efter kontraheringen fremsendte Jyske Bank A/S et transportdokument til Sandrew Metronome International AB, for påtegning i forbindelse med garantibeløbet. Sandrew Metronome International AB oplyste herefter Jyske Bank om at garantiløbet skulle reduceres med nettoindtægterne som følge af distributionen i hele Skandinavien, herunder også indtægter som Angel Scandinavia A/S generede som følge af deres distributionsrettigheder i Danmark. Dette betegnes i dommen som *crossing* af parternes indtægter og forpligtelser.

På grund af dette, ændrede Jyske Bank følgende formuleringen af transportpåtegningen, hvorefter Angel Scandinavia A/S efterfølgende fik fremsendt ændringerne og underskrev transportdokumentet.

Der opstod herefter tvist om, hvorvidt garantiløbet skulle reduceres med nettoindtægterne som følge af distributionsrettighederne i Danmark. Endvidere opstod der tvist omkring opgørelsen af hvilke indtægter og udgifter, som var omfattet af underlicensaftalen.

Efter oplysningerne i sagen var underlicensaftalen en standardkontrakt alment anvendt i branchen, og det som var mest usædvanligt ved den, var størrelsen på garantibeløbet, som i andre tilfælde normalt kun ville andrage ca. DKK 2.000.000,00. Idet der var tale om en standardkontrakt, som anvendes mellem internationale distributionsselskaber, var denne affattet på engelsk og indeholdt en fuldstændighedsklausul, der var affattet således:

”This Agreement supersedes all oral and/or written statements and representations by any party and contains the entire agreement and understanding between the parties with respect to the subject matter hereof and the transactions contemplated hereby. No modification amendment or waiver of this Agreement or any provision hereof shall be binding upon any party unless confirmed in

writing under their hand or the hand of there (sic) duly authorised representative. No waiver of any provision of or default under this Agreement shall affect any party's right thereafter to enforce such provision or to exercise any right of remedy hereunder."

Sandrew Metronome International AB anførte blandt andet, at betalingsforpligtelsen måtte forstås som en minimumsgaranti modregnet nettoindtægter for biograf- og videodistribution i alle de skandinaviske lande og at dette blev støttet af de mundtlige forhandlinger, korrespondancen mellem parterne og kontraktens ordlyd og udformning.

Den fælles forståelse skulle endvidere være udtrykt ved transportpåtegningen fra Jyske Bank, der blev underskrevet af begge parter. Til selve fuldstændighedsklausulen anførte man, at denne var uden relevans da der ikke var konflikt mellem den forudgående forhandling, korrespondancen og den endelige udformning af aftalen.

Subsidiært anførte man at parternes underskrifter på transportdokumentet fastlagde at minimumsgarantien skulle reduceres som påstået, da Angel Scandinavia A/S havde afskåret sig fra at fortryde transportdokumentet som følge af passivitet.

Angel Scandinavia A/S anførte blandt andet, at der kun skulle modregnes med nettoindtægter hidrørende fra licensaftalen, ikke indtægterne fra Danmark. Herefter bemærkede man, at erklæringer og synspunkter som Sandrew Metronome International AB fremlagde, var ensidige forståelser ikke vedtaget af Angel Scandinavia.

Hertil lagde Angel Scandinavias A/S vægt på at erklæringerne og synspunkterne ikke var en del af den endelige aftale og at disse prækontraktuelle erklæringer ikke kunne anvendes til en fortolkning af aftalen, jf. fuldstændighedsklausulen angivet ovenfor.

Transportpåtegningen til Jyske Bank A/S skulle endvidere være uden betydning, idet denne var en meddelelse efter gældsbrevslovens § 31, som ikke kunne skabe forpligtelser for Angel Scandinavia A/S. Det ville endvidere være i strid med den oprindelige aftale, at tillægge påtegningen vægt som fortolkningsbidrag eller som en ny aftale. Angel Scandinavia A/S underskrift ændrede ikke herved. Påtegningen skulle herefter ses som et illoyalt forsøg på at ændre den oprindelige aftale.

Sø- og Handelsrettens begrundelse og resultat var herefter, at *cross-collateralization* skulle forstås således, at indtægten fra biografdistributionen i Danmark skulle fratrækkes minimumsgarantien, jf. underlicensaftalens punkt 10, som angav, at alle rettigheder og territorier i Skandinavien var *cross-collateralized*. Forståelsen af denne bestemmelse skulle ske ud fra en samlet fortolkning af parternes aftale samt de forudgående forhandlinger. Dette blev endvidere bekræftet af transporterklæringen, som Angel Scandinavia underskrev uden indsigelser.

Angel Scandinavia A/S blev herefter pålagt at betale kr. 888.670,00 til Sandrew Metronome International AB samt sagsomkostninger.

Kommentarer til dommen

Ser man nærmere på Sø- og Handelsrettens begrundelse og resultat, lægger man mærke til, at retten tilsyneladende foretager en strengere ordlydsfortolkning af underlicensaftalens indhold mht. til hvilke territorier i Skandinavien, som skulle *cross-collateralizes*. Denne rene ordlydsfortolkning imødekommer flere forklaringer og anbringender, omkring hvad der skulle have været indfortolket fra parternes side.

Sø- og Handelsrettens begrundelse angiver herefter, at forståelsen endvidere skulle ske ud fra en samlet fortolkning af aftalen samt de forudgående forhandlinger. Ved at lægge vægt på parternes forudgående forhandlinger, ignorerer Sø- og Handelsretten en del af underlicensaftalen, navnlig fuldstændighedsklausulen, som angav at:

”This Agreement supersedes all oral and/or written statements and representations by any party and contains the entire agreement and understanding between the parties with respect to the subject matter hereof and the transactions contemplated hereby.”

Slutteligt bemærkedes det, at transporterklæringen bekræftede Sandrew Metronome International ABs narrativ. Det fremgår af underlicensaftalen, navnlig af fuldstændighedsklausulen:

“No modification amendment or waiver of this Agreement or any provision hereof shall be binding upon any party unless confirmed in writing under their hand or the hand of there (sic) duly authorised representative.”

Det forekommer tvivlsomt, at underskriften af transporterklæringen, kunne tjene som en gyldig ændring, tilføjelse eller overskrivelse af underlicensaftalen. Retten undlader endvidere at kommentere på dette og vælger i stedet blot at angive, at transporterklæringen *bekræftede* Sø- og Handelsrettens ordlydsfortolkning.

Det må formodes, at sagens begrundelse havde været radikalt anderledes, såfremt sagen skulle afgøres af en amerikansk, engelsk eller anden domstol i en *common-law* nation. Det må formodes, at anbringender vedrørende fuldstændighedsklausulen ville have fået en væsentlig større betydning og behandling af domstolen. Om resultatet ville have været væsentligt anderledes, virker ikke sandsynligt, idet underlicensaftalens ordlyd i det væsentlige støttede Sandrew Metronome International ABs påstand, når man henser til underlicensaftalens indhold og ordlyd. Det er endvidere interessant at bemærke parternes påstande, idet sagsøger fører anbringender, der strider mod fuldstændighedsklausulens ordlyd. Hvorimod sagsøgte i sin argumentation lægger vægt på dennes ordlyd. Der fremstår således en uenighed mellem parterne omkring fuldstændighedsklausulens formål.

Som angivet i indledningen af nærværende afsnit, er dommen tidligere behandlet af Katerina Mitkidis. Der er navnlig tale om hendes engelske artikel ET.2017.198: "The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law." Her skal forfatterens observationer fremhæves, idet dette kan bidrage til forståelsen af dommens resultat samt relationen til afhandlingens akademiske spørgsmål. Katerina Mitkidis' bemærkninger til afgørelsen udgør navnlig observationer omkring domstolens danske fortolkningstilgang, rimelighedshensyn og fortrinsmæssige hensyn til fri bevisførelse, hvortil forfatteren ligeledes bemærker, at fuldstændighedsklausulen og aftalerettens principper om partsautonomi blev underkendt.

“As can be deduced from the brief reasoning in the case of Sandrew Metronome, the court decided in line with the Danish tradition of contract interpretation, giving preference to the principle of reasonableness and free admissibility of evidence. It ignored the EA clause, thus also suppressing the

principle that such understanding that gives to agreed terms effect is preferred and the principle of party autonomy.”¹²⁹

Når man sammenholder disse observationer med afhandlingens kapitel 6, som behandler de grundlæggende principper for dansk civilproces, er det klart at dommen følger den traditionelle danske praksis, navnlig når det kommer til den skandinaviske tilgang til fri bevisførelse. Den frie bevisførelse bygger på en relativt åben relevansvurdering, som foretages på baggrund af et princip om forsigtighed. Heraf udvises der tillid til domstolens vurdering og vægtning af de fremkomne beviser.

I nærværende tilfælde, sker dette endvidere på bekostning af parternes aftalefrihed (partsautonomi), idet domstolen vælger at inddrage samtlige forhold i sin fortolkning af aftalens indhold, på trods af tilstedeværelsen af en fuldstændighedsklausul. Partsautonomien møder da sin grænse, idet præceptive lovregler i eksempelvis retsplejelovens § 341 om fri bevisførelse, ikke kan fraviges ved aftale.¹³⁰ Dette end ikke ved aftale om lovvalg, såfremt Danmark henstår som domstolslandet, jf. Romkonventionens artikel 7.2.

7.5.2. SH2012.H-11-11

Dommen refereret

Dommen, som også benævnes **Rotate Aviation ApS v. Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways**, drejede sig om hvorvidt Rotate Aviation ApS, der var antaget som salgsagent, kunne kræve betaling fra Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways af et beløb svarende til halvdelen af det beløb, Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways havde modtaget i depositum fra en tredjemand. Agentaftalen bestod i forbindelse med en flyhandel, som ikke blev gennemført.

Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways antog selskabet Rotate Aviation ApS som salgsagent, ved salget af 3 flyvemaskiner. Her indgik parterne en agentaftale affattet på engelsk, mellem det britiske Ltd selskab og det danske ApS.

¹²⁹ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 4.

¹³⁰ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 190 & Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*, s. 354.

Rotate Aviation ApS foranledigede herefter som salgsagent et *Letter of Intent* (hensigtserklæring) mellem tredjemand og Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways om overdragelsen af 3 flyvemaskiner. Korrespondancen udmundede i en samlet købsaftale med levering og betaling af flyvemaskinerne enkeltvist. Købsaftalen var ligeledes affattet på engelsk og indeholdt en fuldstændighedsklausul med følgende ordlyd:

“This Agreement constitutes the entire agreement hereafter between SELLER and PURCHASER and upon its execution there are no other agreements, understandings, conditions or representations either oral or written affecting the subject matter of this Agreement. This Agreement may be amended or changed only by written document of even or subsequent date, executed by the parties authorized representative”

Der blev udarbejdet et gyldigt tillæg til aftalen, som angik leveringstidspunkter for de enkelte fly, idet overdragelsen af disse kunne afvikles separat.

Tredjemanden indbetalte da deposita til en samlet værdi af 300.000 USD til Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways, svarende til 100.000 USD pr. flyvemaskine. Det fremgik af hensigtserklæringerne mellem parterne, at disse deposita skulle anses for ikke-refunderbare, efter godkendelsen af en såkaldt *pre-purchase inspection* af flyvemaskinerne. I den efterfølgende købsaftale, fremgik der derimod, at efter inspektionen, skulle der først indbetales yderligere 75.000 USD i depositum til Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways, førend de indbetalte deposita ville henstå som ikke-refunderbare.

Summen på 75.000 USD skulle indbetales for hvert fly, således at depositaene lød 175.000 USD pr. fly. Indbetalingen af denne tillægssum, skulle efter aftalen være en konsekvens af købers villighed til at afvikle købsaftalen.

Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways havde på daværende tidspunkt modtaget henholdsvis 3x100.000 USD samt 75.000 USD, i alt samlet 375.000 USD, hvoraf alene 175.000 USD med sikkerhed kunne anses som ikke-refunderbare, idet dette korresponderede med aftagningen af ét enkelt fly.

Købsaftalen blev efterfølgende ikke afviklet, idet tredjemanden fejlede i at aftage det første fly. Herefter reklamerede tredjemanden overfor Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways med hensyn til de to resterende flyvemaskiner, det vil sige deposita svarende til 200.000 USD, idet tredjemanden kun anså deposita for det første fly som ikke-refunderbar.

Efter agentaftalen mellem Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways og Rotate Aviation ApS, havde Rotate Aviation ret til at beholde halvdelen af det beløb, som ved indbetalinger fra køber var gjort ikke-refunderbare.

Forinden den nærværende sag, blev der afsagt dom over betalingen af 87.500 USD, svarede til halvdelen af de med sikkerhed ikke-refunderbare indbetalte deposita, på samlet 175.000 USD, til Rotate Aviation ApS.

Rotate Aviation ApS rettede herefter krav mod Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways om betaling af yderligere 100.000 USD, svarede til halvdelen af den resterende totalsum af de modtagne deposita på 200.000,00 USD, idet Rotate Aviation ApS var af den opfattelse, at de samlede deposita henstod som ikke-refunderbare.

Rotate Aviation ApS gjorde blandt andet gældende, at købsaftalens ordlyd ikke var i overensstemmelse med indholdet af det afgivne *Letter of Intent* (hensigtserklæring), med hensyn til hvornår deposita ville henstå som henholdsvis refunderbare eller ikke-refunderbare.

Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways anførte, at sagen skulle afgøres ud fra en fortolkning af både agentaftalen og købsaftalen, og at ifølge købsaftalen var depositaene først ikke-refunderbare ved indbetalingen af de yderligere 75.000 USD.

Man gjorde endvidere gældende, at *Letter of Intent* (hensigtserklæringen) var en rammeaftale som blev udfyldt ved købstilbuddet, og at denne således henstod uden virkning ved købsaftalens underskrift. Denne angav herefter, at de 100.000 USD pr. fly var refunderbare, såfremt handelen ikke blev afviklet og at der måtte kræves noget særligt bevismæssigt, hvis man skulle inddrage andet end købsaftalens bestemmelser.

Man anførte endvidere, at vilkårene i købsaftalen, som angik depositummerne, var rettet til af Rotate Aviation ApS, og at eventuelle uklarheder måtte fortolkes til skade for koncipisten. Der blev endvidere anført, at der forelå et krav fra tredjemanden om tilbagebetaling af de omstridte deposita á 2 gange 100.000 USD, som man yndede at anerkende som refunderbare, idet man mente at have et modkrav mod tredjemanden.

Sø- og Handelsrettens begrundelse og resultat angav, at det var ubestridt, at Rotate Aviation ApS havde krav på betaling af halvdelen af det depositum, som Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways havde ret til at tilbageholde, at Air Kilroe kunne tilbageholde 175.000 USD af de i alt stillede deposita på 375.000 USD, samt at Rotate Aviation ApS som ved dom af 11. januar 2011 således havde krav på betaling af 87.500 USD.

Sø- og Handelsretten angav herefter, at spørgsmålet om hvorvidt tredjemanden havde krav på tilbagebetaling af de resterende deposita ikke var til pådømmelse under denne sag. Man lagde herefter vægt på, at købsaftalen mellem Air Kilroe Ltd. Trading af Eastern Airways og tredjemanden udgjorde den fulde aftale ifølge købsaftalens fuldstændighedsklausul.

Domstolen gav da Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways medhold i, at der ikke kunne lægges vægt på *Letter of Intent* (hensigtserklæringen). Begrundelsen herfor var, at købsaftalen udgjorde den fulde aftale mellem parterne i medfør af fuldstændighedsklausulen. På trods af at Rotate Aviation ApS ikke var en part i selve købsaftalen, lagde domstolen vægt på, at Rotate Aviation ApS havde en vis indflydelse på købsaftalens indhold og afgang fra ordlyden i *Letter of Intent*, og at Rotate Aviation ApS således var bundet af købsaftalens bestemmelse om tilbagebetaling.

Domstolen havde ikke vished om, hvorvidt de resterende deposita skulle tilbagebetales eller ej, idet dette ikke var til pådømmelse. Det var således uvist om betingelserne for udbetaling af honoraret på 100.000 USD var opfyldt.

Retten fandt, at Rotate Aviation ApS ikke for tiden havde krav på 100.000 USD, og at dette måtte afvente en afklaring af forholdet mellem tredjemanden og Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways.

Kommentarer til dommen

Ser man nærmere på SØ- og Handelsrettens begrundelse og resultat, lægger man mærke til, at domstolen i modsætning til den forrige afgørelse SH2005.H-132-02: Sandrew Metronome International AB v. Angel Scandinavia A/S, direkte refererer til købsaftalens artikel 20, som rummer købsaftalens fuldstændighedsklausul. Det er blandt andet på dette grundlag, at domstolen afskærer *Letter of Intent* nogen form for indvirkning i retsforholdet mellem parterne.

De første overvejelser en juridisk kyndig ville gøre sig, ville formodningsvist dreje sig om hensigtserklæringers natur, idet hensigtserklæringer som udgangspunkt kun tjener som erklæringer og således ikke har juridisk bindende virkning. Det er antaget både i Engelsk ret og såvel i Dansk ret, at hensigtserklæringer i almindelighed ikke tjener som bindende løfter, medmindre erklæringen er udformet på en sådan måde, at den kan få en videregående betydning.¹³¹ Det er uvist, men det forekommer usandsynligt, at dette har været tilfældet, da parterne ikke fører anbringender herom i deres argumentationer.

Fortsætter man denne tankegang, kan man sætte spørgsmålstegn ved, hvorfor domstolen lægger vægt på at afskære *Letter of Intent* på baggrund af købsaftalens fuldstændighedsklausul. Hensigtserklæringen binder jo ikke parterne, allerede på baggrund af erklæringernes natur. Idet der var rejst tvivl om fortolkningen af købsaftalens betalingsbestemmelse, får tilstedeværelsen af fuldstændighedsklausulen dog den yderste relevans, idet hensigtserklæringer i almindelighed kan bidrage og tjene som fortolkningsgrundlag, på trods af at de ikke henstår som juridisk bindende. På denne måde risikerer man, at indholdet af en hensigtserklæring kan bidrage til at skabe en retsvirkning for en given part.

Det skal desuden bemærkes, at det fremgår af Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways forklaring, at Rotate Aviation ApS før havde solgt fly for dem. Det må således formodes, at der forud for det nærværende aftaleforhold, forelå en eller anden form for handelspraksis mellem parterne. Dette er særligt relevant, når man gør sig tanker om hvad SØ- og Handelsretten muligvis har anvendt som grundlag for sin fortolkning af aftalen. Som det fremgår i afhandlingens afsnit 7.3, kræver vedtagelsen af generelle vilkår ikke individuel forhandling, såfremt disse generelle vilkår forekommer gentagende i parternes retshandler. Anser man herefter en fuldstændighedsklausul som et generelt vilkår, vil retten uden videre kunne anse denne for indgået.

¹³¹ Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*, s. 92ff.

Det skal dermed fremhæves, at fuldstændighedsklausulen mellem Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways og tredjemanden i den grad har tjent sit formål, ved at afskære forudgående erklæringer som fortolkningsbidrag til betalingsbestemmelsen. Hermed ser vi et kerneeksempel på fuldstændighedsklausulens anvendelse. Det forekommer sandsynligt, at argumenterne havde været stærkere for at tolke betalingsbestemmelsen i retning af Rotate Aviation ApS narrativ, at såfremt man havde man undladt at vedtage en fuldstændighedsklausul.

Nærværende dom er ligeledes behandlet af Katerina Mitkidis, og i forfatterens observationer diskuteres det, om hvorvidt aftaleparternes nationaliteter og stedet for kontrahering kunne have haft indflydelse på klausulens virkning;

“If both parties come from Denmark, it might be too outstretched, in the face of the principle of free admission and assessment of evidence, to assign to the clause its original aim to limit the admissibility of evidence in respect to establishing the contract's content. However, if one party is from a common-law country and/or the contract was concluded there, that might be a possibility... If the contract, although governed by Danish law, is clearly based on a common-law model, and especially if there is another connection to a common-law country, subjecting the EA clause to Danish interpretation rules might result in a situation where the clause does not make legal sense and the parties' intention is not respected.”¹³²

Forfatterens øvrige observationer, ses at stemme overens med afhandlingens kapitel 6, der behandler de grundlæggende principper for dansk civilproces og bevisførelse. Idet det er fastlagt, at en klausul, som har til formål at afskære bevisførelse, ikke kan tage prioritet over de danske principper om fri bevisførelse.

Forfatteren fortsætter herefter med at kommentere på domstolens anvendelse af gældende ret, idet domstolen ikke eksplicit tager stilling til spørgsmålet om lovvalg. Katerina Mitkidis fremlægger herefter spekulationer om, hvorvidt retten vælger at behandle købsaftalen, der var indgået mellem henholdsvis den britiske sælger og den amerikanske tredjemand på et andet retsgrundlag end agentaftalen, der var indgået mellem den britiske sælger og den danske agent:

¹³² Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 4.

“Again, the Court did not discuss the role of the governing law. What can be deciphered from its brief reasoning, the Court applied rather the principles of reasonableness and fairness than specific national law rules. However, taking the places of business of the Buyer and the Seller into account, it seems sensible to assume that the governing law of the Purchase Agreement was a common law legal system, which could influence the decision as explained above.”¹³³

Se en generel behandling af lovvalg i afhandlingens kapitel 8.

7.5.3. SH2016.V-45-14

Det må indledende bemærkes, at fuldstændighedsklausulen i pågældende dom hverken blev påberåbt af sagens parter eller refereret til af retten. Rettens resultat synes dog begrundet i tilstedeværelsen af fuldstændighedsklausulen, hvorfor dommen er medtaget i denne specialeafhandling.

Dommen refereret

Også benævnt **J.J. Jacobsen L.Ps v. Charantaise D'Entrepôts, Godet Freres Cognac Et Eaux de Vie S.A.S (herefter Godet) og Premier Cru A/S**. Omdrejningspunktet i sagen var at fastslå hvem, der havde ejerrettigheder til varemærket, "PEARADISE", som parterne i fællesskab havde udviklet.

Her skulle det endvidere fastsættes, hvad der var aftalt i forbindelse med produktion, markedsføringen og salget af en pærelikør under varemærkenavnet "PEARADISE" mellem sagsøgers (J.J. Jacobsen L.P.) retsforgængere og sagsøgte (Godet), idet man søgte at afklare om disse agerede som agenter for Godet som producent og rettighedshaver, eller om Godet var underleverandør til J.J. Jacobsen L.P.s retsforgængere, og kun kunne distribuere pærelikøren mod betaling af licens.

Sagsøger havde i samarbejde med tidligere kolleger opsøgt en fransk producent, Godet, for at få fremstillet en pærelikør til salg i Norden. Efter bevisførelsen blev det af retten lagt til grund for afgørelsen, at selve fremstillingen af likøren blev foretaget af Godet, samt at de grafiske immaterielle materialer (etiketten til likøren) blev skabt i et samspil mellem J.J. Jacobsen L.P.s retsforgænger og Godet.

¹³³ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 5.

Selskaberne havde efterfølgende andre samarbejder og projekter, hvorefter der i 2002 blev indgået en aftale mellem franske Godet og J.J. Jacobsen L.P.s danske retsforgængere, med Godet som “The principal/Brand owner” og J.J. Jacobsen L.P.s retsforgængere som “The Agent”. J.J. Jacobsen L.P.s retsforgængere fik som agent eneret til at sælge og markedsføre cognac'er “as well as any other products the principal might produce...” i Danmark, Norge og Sverige. Salget af ”PEARASIDE” pærelikøren blev håndteret på samme måde som salget af Godets andre produkter, og retten lagde på denne baggrund til grund, at J.J. Jacobsen L.P.s retsforgængere reelt agerede som agent for Godet, for så vidt angik salget af ”PEARADISE” produkterne.

Agentaftalens *clause 12.2* indeholdt en fuldstændighedsklausul affattet på engelsk:

“This agreement sets forth the entire agreement and understanding between the parties and supercedes all other agreements either written or oral, and can be changed only in writing.”

Begge parter havde senere foretaget registrering af de tilknyttede immaterielle rettigheder i forskellige lande. I 2008 ophævede man aftalen fra 2002. Sagsøger fik derefter fremstillet et lignende produkt hos en tysk producent, hvorefter nærværende konflikt opstod omkring hvem rettighederne til produktet tilhørte. Godet havde imidlertid fundet en ny distributør i form af Premier Cru A/S, og begge parter agtede at producere og distribuere pærelikøren i Danmark.

Aftalen var tavs omkring parternes retsstilling ved ophøret af samarbejdet, udover det tilfælde hvor kontrakten udløb eller hvis Godet terminerede kontrakten.

Sagsøger J.J. Jacobsen L.P.s anførte blandt andet, i relation til ovennævnte licens/agentaftale, at sådanne aftaler fulgte de almindelige regler om formueretlige aftaler og at varemærkeretten såvel som ophavsretten henhører under formueretten. Sagsøgerens argument var herefter, at hans (påståede) immaterialrettigheder burde blive tilbageført til sagsøger ved ophør, efter reglerne om aftalers ophør. Dette skulle også stemme overens med licensaftalens formål, idet licensen falder bort efter licensaftalens ophør. Sagsøger gjorde således gældende, at man efter kontraktretlige principper, kunne forlange de immaterielle rettigheder overdraget til sagsøger.

Sagsøgte Godet anførte blandt andet, at aftalen kodificerede indholdet og retningslinjerne for det allerede bestående og fremtidige samarbejde mellem parterne. Aftalen blev indgået med baggrund i den måde, hvorpå parterne allerede havde indrettet sig, som producent og rettighedshaver. Tillige anførte sagsøgte, at sagsøger ikke havde løftet bevisbyrden for sin erhvervelse af ejendomsretten af varemærket for pærelikøren.

Sø- og Handelsrettens begrundelse og resultat angiver, at sagsøgers retsforgængere reelt agerede som agent for Godet, også for så vidt angik salget af pærelikør-produkterne, at det almindelige udgangspunkt efter dansk ret er, at varemærkerettigheden ved et agentforholds ophør følger varen og dermed producenten, uanset om varemærket er registreret i agentens navn og kendskabet til varemærket er opnået gennem agentens markedsføringsindsats, hvilket dog kan fraviges ved aftale.

Retten udtalte herefter, at der i denne sag ikke forelå nogen skriftlig aftale om, hvem der skulle anses for ejer af varemærkerettighederne til ord- og figurmærket ved agentforholdets ophør, hvorfor man konkluderede, at varemærket tilhørte producenten (Godet mfl.) som stamhus.

Kommentarer til dommen

Ser man nærmere på Sø- og Handelsrettens begrundelse og resultat, lægger man mærke til, at hverken parterne eller retten fandt anledning til at kommentere på tilstedeværelsen af fuldstændighedsklausulen. Retten vælger at løse problemstillingen, ved at redegøre for de almindelige danske varemærkeretlige regler, for derefter at anvende disse til at udfylde kontraktens tavshed. Se hertil afhandlingens afsnit 7.2 omkring udfyldning af aftalen, hvori metoden for udfyldning af aftaler skitseres.

Der var i sagen 2 aftalemæssige spørgsmål som måtte søges løst: A) Om sagsøger skulle anses som agent for producenten, eller om producenten var underleverandør til sagsøger, og B) hvorvidt parterne havde indgået aftale om, hvem varemærkerettighederne tilhørte.

A) Den indgåede aftale måtte anses som en agentaftale. Heraf følger det deklatoriske udgangspunkt, at varemærkeretten følger producenten(stamhuset) og ikke agenten. Selvom sagsøger som agent registrerede varemærkerettigheden i sit navn, ville rettigheden tilfalde sagsøgte ved agentaftalens

udløb. Sagsøgte ansås derfor som udgangspunkt som rettighedshaver, medmindre dette udgangspunkt kunne anses fraveget ved aftale.¹³⁴

Her opstår følgelig grund til at granske rettens beslutning om at anvende principper fra dansk varemærkeret til at udfylde den ellers tavse licensaftale.

Der kan dog fortsat stilles spørgsmålstegn, ved om retten respekterer parternes autonomi ved udfyldning af agentaftalen, idet man underkender et af de væsentligste hensyn bag inklusionen af en fuldstændighedsklausul. Der kan dog bemærkes, at denne afgørelse i store træk følger samme fremgangsmåde som i afgørelsen SH2005.H-132-02 ”Sandrew Metronome International AB v. Angel Scandinavia A/S”, idet domstolen vælger at fortolke og udfylde aftalen på baggrund af den danske baggrundsret.

Til forskel fra dommen refereret i SH2012.H-11-11 skal det bemærkes, at ingen af parterne i nærværende sag førte påstande relateret til anvendelsen eller betydningen fuldstændighedsklausulen. Dette forekommer særligt bemærkelsesværdigt, idet begge parter i stedet fører argumenter, som modstrider fuldstændighedsklausulens teoretiske formål om at gøre kontrakten fuldstændig. Parternes autonomi er således et væsentligt forhold, når der henses til forhandlingsmaksimen. Retten skal jo som hovedregel herefter blot tage stilling til det af parterne anførte, hvorfor det giver mening, at fuldstændighedsklausulen ikke behandles yderligere. Omvendt er retten ikke afskåret fra at stille parterne spørgsmål herom, samtidig er rettens retsanvendelse heller ikke bundet.

Eksempelvis vælger sagsøger at lægge vægt på en udfyldning af kontrakten, på baggrund af kontraktretlige- og formueretlige principper. Imidlertid argumenterer sagsøgte for, at aftalen kodificerede det allerede bestående og efterfølgende samarbejde med modparten. Dette kan således tjene til inddragelsen forudgående handelspraksis og underforståelser mellem parterne, til fortolkning og udfyldning af aftalen.

Man kan følgende gøre sig tanker om, hvilket formål parterne oprindeligt havde med at inkludere pågældende fuldstændighedsklausul. Det må formodes, at en af parterne med fordel kunne have argumenteret mod den anden parts anbringender ved at påberåbe sig fuldstændighedsklausulen. Det

¹³⁴ Schovsbo, m.fl., *Immaterialret*, s. 538.

virker således nærliggende at gøre sig tanker om, hvorvidt parterne har været uforstående over for anvendelsen og betydningen af fuldstændighedsklausulen. Hertil må det formodes, at licensaftalens indhold sandsynligvis har været udgjort af en branchemæssig standardkontrakt, hvis indhold parterne nødvendigvis ikke har haft fuld forståelse af. Det kan også være, at parterne havde været bevidst om rettens fremgangsmåde i SH2005.H-132-02 ”Sandrew Metronome International AB mod Angel Scandinavia A/S”, og derefter med vilje undladt at inddrage fuldstændighedsklausulen, idet man i denne sag, så parternes argumenter herom ignoreret. Ovennævnte ses ikke angivet af Sø- og Handelsretten, idet der ikke forekommer nogen henvisninger såsom ”således som sagen er forelagt” eller lignende i begrundelsen.¹³⁵

B) Kontraktdokumentet var tavst om hvem, der havde ejerrettigheden over det omtvistede varemærke, hvorfor en fordeling af ejerrettighederne formentlig kunne være blevet fastslået ved fortolkning eller udfyldning af aftalen.

Retten fandt at ejerrettighederne ikke tilfaldt sagsøger og lagde navnlig vægt på følgende to elementer. For det første udtalte retten i sin begrundelse: ”Der foreligger i denne sag ingen skriftlig aftale om, hvem der skal anses for ejer af varemærkerettighederne”. For det andet kunne det ikke ”anses for godtgjort”, at ejerrettighederne skulle overdrages ved agentforholdets udløb.

Det bemærkes herved, at Sø- og Handelsretten søgte en ”skriftlig aftale” om en varemærkerettighed, der er underlagt dansk varemærkeret. I varemærkeloven opstilles der intet skriftlighedskrav til overdragelse af varemærkerettigheder, hvorfor skriftlighedskravet i sagen må være opstillet på baggrund af sagens konkrete omstændigheder.¹³⁶

Hermed tænkes der navnlig på agentaftalens *clause 12.2* med følgende ordlyd:

"This agreement sets forth the entire agreement and understanding between the parties and supersedes all other agreements either written or oral, and can be changed only in writing"

¹³⁵ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 303.

¹³⁶ Schovsbo, m.fl., *Immaterialret*, s. 586 f.

Det første led i klausulen fastslå, at der er tale om en egentlig fuldstændighedsklausul. Ved nærmere læsning af klausulen går kontrakten forud for enhver anden mundtlig og skriftlig aftale. Klausulens sidste led: "...and can be changed only in writing" er en *change/amendment* klausul, hvorefter kontrakten kun kan ændres ved skriftlig aftale herom. Disse klausuler i kombination bevirker, at ingen mundtlig korrespondance hverken forud eller efter aftalens indgåelse kan påvirke kontrakten mellem parterne. Effekten bliver herefter den, at kun skriftlige aftaler om varemærket 'Pearadise' er virksomme. Dette skriftlighedskrav synes dog kun at finde anvendelse på eksterne aftaler om ejerrettighederne over varemærket.

Sø- og Handelsretten tog endvidere stilling til, om parterne i agentaftalen havde aftalt, at ejerskabet skulle overdrages ved agentaftalens ophør, hvilket ikke blev anset for godtgjort. Til bedømmelse af agentaftalen tog retten udgangspunkt i den forudgående korrespondance, der havde udspillet sig mellem parterne forud for agentaftalens indgåelse. En fuldstændighedsklausul har i almindelighed det formål at afskære sådan forudgående korrespondance, men retten tillod parterne at føre korrespondancen som bevis, og retten lod endvidere dette bevis indgå som fortolkningsbidrag. Fuldstændighedsklausulen i agentaftalen forhindrede herved ikke retten fra at inddrage forudgående korrespondance i fortolkning af agentaftalen.

Det fremgår ikke af domsreferatet, at parterne eller retten lagde vægt på agentaftalens punkt 12.2. Det er fortsat uvist, om fuldstændighedsklausulen spillede en rolle i sagens afgørelse, men rettens begrundelse synes bedst forklaret, ved at fuldstændighedsklausulen i samspil med *change/amendment* klausulen blev tillagt en vis vægt.

Set i lyset af denne dom kan det ikke godtgøres, at en fuldstændighedsklausul under dansk ret afskærer prækontraktuelle handlinger og udsagn fra at udgøre en del af den aftale, hvori fuldstændighedsklausulen indgår. Dog kan dommen tages til indtægt for, at fuldstændighedsklausuler som tillige indeholder regler omkring formkrav og ændringsvilkår (afsnit 5.2 og 5.3) kan have større betydning. I dette tilfælde bevirkede det muligvis, at der blev opstillet et strengere formkrav for at afvige fra det deklatoriske udgangspunkt om, at varemærkeretten følger stamhuset.

I modsætning til de to forrige afgørelser, er denne dom tilsyneladende ikke kommenteret i litteraturen, idet den ikke findes omtalt andetsteds. Ovenstående kommentarer må således stå alene. Sagen blev

senere anket til Østre Landsret, men blev efterfølgende hævet. Havde dette ikke været tilfældet, kunne man have gjort sig forhåbninger om, at landsretten ville tage stilling til fuldstændighedsklausulen, hvorefter der kunne opstå større klarhed om dennes retsvirkning af i den konkrete sag.

7.5.4. Sammenfattende om de tre afgørelser

Det har ikke været muligt at identificere yderligere danske afgørelser relevante for problemstillingen. Man er således efterladt med 3 afgørelser. Det er herefter besværligt at klarlægge fuldstændighedsklausulers retsvirkninger i dansk kontraktret. Særligt idet man ikke finder et klart mønster i afgørelserne. Det er på denne baggrund, særligt svært at tilskrive afgørelserne betydelig retskildemæssig værdi, i forhold til at beskrive den nuværende retstilstand.

Endvidere er det desværre nærmere hovedreglen over undtagelsen, at domstolene vælger at være kortfattede i deres begrundelser. Således henstår man undertiden foruden en del af rettens overvejelser. Dette gør sig gældende for flere af afgørelserne i nærværende afhandling.¹³⁷ Manglen på forklaring og angivelse af vurderingsmomenter er et generelt problem, som relaterer sig til naturen af danske afgørelser, der ofte kan beskrives som kortfattede og baseret på principper om rimeligheder og pragmatisme.¹³⁸

I SH2005.H-132-02 tillægges en fuldstændighedsklausul ikke vægt, hvorimod man i SH2012.H-11-11 ser en afgørelse, hvor en fuldstændighedsklausul tillægges virkning, og slutteligt ser man i SH2016.V-45-14 igen en afgørelse, hvor fuldstændighedsklausulen ikke tillægges megen vægt. Det forekommer ikke nærliggende at tillægge nogen af afgørelserne en særlig betydning i forhold til afhandlingens spørgsmål, idet kun én af afgørelserne aktivt omtaler eksistensen af en fuldstændighedsklausul. Hverken forestående eller efterfølgende praksis, medtager dette direkte i bedømmelsen. Ingen af afgørelserne indeholder en tilkendegivelse om retstilstanden, ligesom retten i de senere afgørelser, ikke henviser til tidligere praksis. Det er endvidere svært at tillægge afgørelserne nogen særlig retskildeværdi, da ingen af afgørelserne er behandlet af højere instanser, end Sø- og Handelsretten.

Dog må det anføres, at begrundelsen og afgørelsen i SH2012.H-11-11 ”Rotate Aviation ApS mod Air Kilroe Ltd. Trading as Eastern Airways” fastlægger, at danske domstole forstår og er villige til at

¹³⁷ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 4 f.

¹³⁸ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 210.

lægge vægt på indholdet og anvendelsen af fuldstændighedsklausuler, navnlig idet retten anerkender og anvender klausulen i sin begrundelse og resultat.

Når man henser til det beskedne antal afgørelser og disses indhold, er det er ikke muligt at fastlægge, om hvorvidt den efterfølgende afgørelse i SH2016.V-45-14 ”J.J. Jacobsen L.Ps v. Charantaise D'Entrepôts, Godet Freres Cognac Et Eaux de Vie S.A.S og Premier Cru A/S” skal ses som en konsolidering af udkommet i SH2005.H-132-02 ”Sandrew Metronome International AB v. Angel Scandinavia A/S”, eller om der findes nogen form for dommerskabte retsregler på området for fuldstændighedsklausuler. Det forekommer således mere korrekt at anse afgørelserne, som de er i deres natur - selvstændige og konkrete.¹³⁹

7.6. Delkonklusion

Fortolkningen af en fuldstændighedsklausul sker, hvor der er uklarhed om indholdet af denne. Fortolkningen skal så vidt muligt søge at afspejle parternes fælles forståelse af fuldstændighedsklausulen. Parternes fælles forståelse, vil oftest kunne bestemmes på baggrund af formålet med klausulen, såfremt et formål med klausulen er tilkendegivet. Kan parternes fælles forståelse af et kontraktvilkår ikke bestemmes, må fortolkning bero på objektive kriterier.

For det første skal fortolkningen nå et resultat, som er retsvirkende for parterne. Fuldstændighedsklausuler har dog flere formål og retsvirkninger, som varierer afhængigt af kontrakt og baggrundsret. Ved uklarhed om, hvilken af flere retsvirkninger parterne har ønsket med klausulen, bør den mindst byrdefulde retsvirkning finde anvendelse.

Et formål med fuldstændighedsklausulen er at objektivere fortolkningen af hele kontrakten, som fuldstændighedsklausulen indgår i. Dette rejser spørgsmålet, om fuldstændighedsklausulen tillige skal fortolkes på objektive grundlag. For at finde parternes fælles forståelse, må samtlige vilkår fortolkes på lige fod, inklusiv fuldstændighedsklausulen. Ved fortolkningen af et vilkår om eksempelvis ydelser, vil fortolkningen bero på de subjektive momenter, der kan statuere parternes opfattelse og vilje med vilkåret. I fastlæggelsen af parternes fælles vilje, kan en fuldstændighedsklausul således indgå som et fortolkningsmoment.

¹³⁹ Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*, s. 301 ff.

Fortolkningen af de resterende vilkår bør derfor principielt ikke ske med udgangspunkt i fortolkningsmaksimerne, men resultatet af fortolkningen bliver sandsynligvis herefter.

På baggrund af de behandlede domme kan det konkluderes, at den subjektive fortolkning fortsat finder anvendelse på trods af en i aftalen indeholdt fuldstændighedsklausul. Fuldstændighedsklausulen indgår som moment i at fastslå parternes fælles forståelse.

Sondringerne i UPICC og PECL findes ikke i dansk ret, medmindre den konkrete sag behandles under reglerne i CISG.

8. Lovvalg

En virksom fuldstændighedsklausul fandtes i afgørelsen SH2012.H-11-11. Det fremgår ikke klart af dommen, hvilket lands lov der fandt anvendelse på kontrakten, hvori fuldstændighedsklausulen indgik. Det kan antages, at kontrakten var underlagt engelsk ret.¹⁴⁰ Resultatet bliver herefter, at de danske domstole respekterer andre landes tolkning af fuldstændighedsklausuler. Fuldstændighedsklausuler kan således tillægges betydning efter andet end dansk rets umiddelbare tolkning. Er retstilstanden den, at fuldstændighedsklausulen kun har den ønskede virkning, når danske domstole behandler klausulen under engelsk ret, kan det være ønskeligt for parterne at lade denne være underlagt engelsk ret. Idet tolkningen og retsvirkningen af fuldstændighedsklausuler fortsat er uklar i Danmark, og at fuldstændighedsklausuler udspringer fra *common-law*, taler dette for at lade en fuldstændighedsklausul blive bedømt under engelsk ret, af hensyn til forudsigelighed af retsstillingen.

I nærværende kapitel tages der stilling til, hvorvidt et lovvalg kan foretages over fuldstændighedsklausuler, og hvordan en sådan foranstaltning kan bevirke domstolenes fortolkning af fuldstændighedsklausuler. Mulighederne for at få danske domstole til at bedømme en kontrakt under et andet lands lov via lovvalg behandles i afsnit (8.1). Herefter diskuteres muligheden for at foretage lovvalg over en enkelt klausul i afsnit (8.2) og (8.3).

¹⁴⁰ Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*, s. 5.

8.1. Lovvalgsklausul

Det er en fundamental betingelse for anvendelsen af dansk rets fortolkningsmaksimer, at dansk ret finder anvendelse. I grænseoverskridende tvister opstår der undertiden problemstillinger om at fastslå, hvilket lands regler der finder anvendelse. Domstolene må finde frem til anvendelige lov på baggrund af deres retssystems regler om lovvalg.¹⁴¹ Det fremgår udtrykkeligt af Romkonventions artikel 10, stk. 1, litra a, at den anvendelige lov skal afgøre spørgsmål om fortolkning af aftalen.

Den anvendelige lov kan være aftalt i en lovvalgsklausul, jf. Romkonventionen artikel 3. I mangel af aftale herom finder den lov anvendelse, der har sin nærmeste tilknytning til aftalen, jf. Romkonventionens artikel 4. Det formodes, at den nærmeste tilknytning vil være i det land, hvor parten, der præsterer den karakteristiske ydelse, har sin bopæl, jf. Romkonventionens artikel 4, stk. 2. Under Rom-1-forordningen er hovedreglen i mangel af aftale, at loven i det land, hvor den karakteristiske ydelse skal erlægges, finder anvendelse, jf. Rom-1-forordningen artikel 4, stk. 1-2. Herefter vil det være irrelevant at inddrage klausulens ophav i lovvalgsbedømmelsen under forordningen.¹⁴² Under Rom-1-forordningen er der således tale om en hovedregel om nærmeste tilknytning, mens der under Romkonventionen blot gælder en formodning. Det må heraf konstateres, at klausulens ophav kan spille en rolle ved lovvalgsbedømmelsen i dansk ret, idet Danmark er underlagt Romkonventionen og ikke Rom-1-forordningen.

Der er i retslitteraturen støtte for at bevare kontraktstatuttets enhed.¹⁴³ Herved forstås at ét lands lov som udgangspunkt skal finde anvendelse på hele kontrakten. Ved *dépeçage* kan forskellige retssystemer finde anvendelse på dele af kontrakten. I det følgende afsnit (8.2), behandles de tilfælde, hvor en del af kontrakten undtagelsesvist underlægges en anden lov, end resten af kontrakten.¹⁴⁴

Det fremgår af Romkonventionens artikel 10, stk. 1, litra 1, at den anvendelige lov skal finde anvendelse på spørgsmål om fortolkning. Heraf forstås, at i tilfælde af *dépeçage*, foretages fortolkningen af den udskilte del af kontrakten under ét lands lovgivning, og den resterende del af kontrakten må fortolkes efter et andet lands lovgivning. Resultatet af at foretage *dépeçage* over en fuldstændighedsklausul vil således betyde, at fuldstændighedsklausulen må fortolkes i lyset af andet retssystem, end

¹⁴¹ Mercurio, m. fl., *International business law*, s. 460.

¹⁴² Lindholm, *Fremmede retsbegreber i nordisk kontraktret*, s. 622.

¹⁴³ Gomard, Bernhard: *Noget om kontraktstatuttet*.

¹⁴⁴ Lookofsky & Hertz, *International privatret på formuerettens område*, s. 78.

den resterende del af kontrakten. Denne løsning kan tænkes ønskelig, hvor parterne ønsker at undgå den uforudsigelige retsvirkning af fuldstændighedsklausuler i dansk ret.

I det følgende afsnit behandles de tilfælde, hvor en del af kontrakten undtagelsesvist underlægges en anden lov end resten af kontrakten som følge af *dépeçage*.

8.2. Objektiv *dépeçage*

Fuldstændighedsklausulen har som bekendt sit ophav i de engelske og amerikanske retssystemer, hvilket giver anledning til spørgsmålet, om fuldstændighedsklausulen har en så stærk tilknytning til engelsk og amerikansk ret, at klausulen i sig selv bør behandles i lyset af ét af disse retssystemer.¹⁴⁵

I mangel af lovvalgsaftale bestemmer Romkonventionens artikel 4, stk. 1, 2. pkt.:

”Hvis en del af aftalen, som kan adskilles fra resten af aftalen, har nærmere tilknytning til et andet land, kan loven i dette land dog undtagelsesvis bringes i anvendelse på denne del af aftalen.”

Domstolene kan således i ganske særlige tilfælde, anvende forskellige love på forskellige dele af kontrakten også kaldet *dépeçage*. Denne opdeling sker af selve kontrakten og ikke af de tvister, som måtte udspringe af kontrakten. Det er altafgørende, at den del af kontrakten, der adskilles, har nærmere tilknytning til et andet retssystem end resten af kontrakten.¹⁴⁶ Denne adskillelse bør dog kun foretages i exceptionelle tilfælde, da hensynet til kontraktstatuttets enhed bør varetages. En opdeling af kontrakten med hensyn til lovvalg ses blandt andet relevant i komplicerede kontrakter.¹⁴⁷ Hertil bemærkes det, at fuldstændighedsklausuler også typisk ses i komplicerede kontrakter, hvorfor det vil være nærliggende at antage, at et samspil mellem *dépeçage* og en fuldstændighedsklausul kan opstå i en kompliceret kontrakt.

En fuldstændighedsklausul, som har til formål at stadfæste anvendelsen af *parole evidence rule*, har en væsentlig tilknytning til de *common-law* systemer, hvor *parole evidence* finder anvendelse. Som følge heraf, er fuldstændighedsklausuler også mere udbredt i eksempelvis amerikansk kontraktpraksis. Klausulen har fundet sit indtog i det danske retssystem, da flere danske virksomheder indgår

¹⁴⁵ Lindholm, *Fremmede retsbegreber i nordisk kontraktret*, s. 616.

¹⁴⁶ Giuliano & Lagarde, *Betænkning om konventionen om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser*, s. 22.

¹⁴⁷ Schönbeck, *Dépeçage*, s. 4.

kontraktforhold med virksomheder, der har hjemsted i *common-law* nationer, hvorfor kontraktvilkår typisk vil være formuleret på baggrund af en *common-law* kontraktpraksis.¹⁴⁸

Det kan således antages, at klausulerne i sig selv har en større tilknytning til de retssystemer, hvor *parole evidence rule* er udgangspunktet end det danske. Der findes dog ikke støtte i retspraksis eller litteraturen for, at en fuldstændighedsklausul, vil kunne tjene som et tilstrækkeligt grundlag, hvorpå man kan foretage objektiv *dépeçage*.

8.3. Subjektiv(aftalt) *dépeçage*

Fuldstændighedsklausulens nærmere tilknytning til det engelske retssystem bliver dog irrelevant, hvis parterne har aftalt et lovvalg. Det kan aftales, at dele af aftalen skal undergives forskellige retssystemer, jf. Romkonventionens artikel 3, stk. 1.¹⁴⁹

Hvorimod Romkonventionens artikel 4, stk. 1 kun undtagelsesvist tillader *dépeçage*, opstiller Romkonventionens artikel 3, stk. 1 ingen begrænsninger i muligheden for at foretage *dépeçage*, og parterne kan som udgangspunkt ubegrænset aftale *dépeçage*. Dette udgangspunkt er dog kritiseret i retslitteraturen, som støtter en bevarelse af kontraktstatuttets enhed, hvorfor det må antages, at partsautonomien er begrænset, for så vidt angår *dépeçage*.¹⁵⁰

Muligheden for *dépeçage* tager navnlig sigte mod situationer, hvor en omfattende kontrakt i juridisk henseende angår flere mindre kontrakter.¹⁵¹ *Dépeçage* findes dog ikke udelukkende begrænset hertil. Højesteret fandt i U 2004.757/2 H, at der var aftalt *dépeçage* over vilkår om feriepenge i en ansættelsesaftale (afgørelsen behandles i afsnit 8.3.2). Vilkår om feriepenge kan næppe anses som en selvstændig kontrakt, hvorfor der i retspraksis ikke ses en fuldkommen restriktiv anvendelse af *dépeçage*.

I det følgende vil aftalt *dépeçage* blive behandlet, som følge af udtrykkelig aftale (8.3.1) og stiltiende aftale (8.3.2).

¹⁴⁸ Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*, s. 183.

¹⁴⁹ Lookofsky & Hertz, *International privatret på formuerettens område*, s. 75.

¹⁵⁰ Philip, *Kommentar til en international privatretlig dom*, s. 428 & Schönbeck, *Dépeçage*, s. 3 ff, & Giuliano & Lagarde, *Betænkning om konventionen om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser*, s. 18.

¹⁵¹ Lovforslag nr. L 8. som fremsat: Folketingsåret 1983-84 (2. samling) den 6. februar 1984, spalte 157.

8.3.1. Udtrykkelig *dépeçage*

Der kan i internationale kontrakter indsættes en lovvalgsklausul, hvor parterne fastsætter hvilket lands retsregler, der finder anvendelse ved en eventuel tvist. Som udgangspunkt gælder et sådant lovvalg hele kontrakten, således at kontraktstatuttets enhed bevares.

Romkonventionen er for Danmarks vedkommende ikke afløst af Rom-1-forordningen, grundet Danmarks forbehold for dele af det retlige samarbejde i EU.¹⁵² Rom-1-forordningen giver ikke mulighed for at aftale *dépeçage*.¹⁵³ På dette parameter, giver dansk ret altså parterne større autonomi til at aftale lovvalg end andre retssystemer i EU, idet man efter Romkonventionen kan aftale *dépeçage*.

Da kravene til at foretage lovvalg og *dépeçage* er lempeligere under dansk ret, vil der forekomme situationer, hvor en dansk domstol vil respektere et lovvalg, som ellers ikke vil respekteres reciprokt. Det samme må gælde for *dépeçage* lovvalg. Der kan således potentielt udvikle sig en særlig anvendelse af *dépeçage* i Danmark. Lovvalg foretages dog ikke efter Romkonventionen ved alle kontrakttyper. Som eksempel herpå kan nævnes kontrakter om løsørekøb, omfattet af løsørelovvalgsloven. *Dépeçage* kan således ikke finde anvendelse ved alle kontrakttyper.

8.3.2. Stiltiende *dépeçage*

Under Rom-1-forordningen artikel 3, stk. 1, pkt. 2 skal lovvalg foretages ”udtrykkeligt eller klart fremgå“ af kontrakten. Under Romkonventionens artikel 3, stk. 1, pkt. 2 stilles der blot krav om, at det skal ”udtrykkeligt eller med rimelig sikkerhed fremgå”, hvorfor der stilles strengere krav til en lovvalgtales klarhed under Rom-1-forordningen end i Romkonventionen.

Som eksempel på stiltiende aftalt *dépeçage* i dansk retspraksis findes UfR 2004.757/2 H:

Dommen angik en bankansat, som blev opsagt på grund af insiderhandel under sin udstationering i England. Den ansatte krævede godtgørelse for usaglig opsigelse, restbonus samt feriegodtgørelse. Det fremgik af bankens “General Conditions for Expatriation” (almindelige betingelser for udstationerede), at:

¹⁵² Protokol (nr. 22) om Danmarks stilling.

¹⁵³ Lookofsky & Hertz, *International privatret på formuerettens område*, s. 20-21 & Schönbeck, *Dépeçage*, s. 3.

"The Danish Salaried Employees Act (»Funktionærloven«) shall apply to Expatriates."

Den danske funktionærlov fandt anvendelse på kontrakten, hvilket regulerede spørgsmålene om godtgørelse for usaglig opsigelse og restbonus.

Hvad angik feriegodtgørelsen, var parterne uenige om hvilket lands ferieregler, der fandt anvendelse. Sagsøger nedlagde påstand om, at dansk ret fandt anvendelse med den begrundelse, at parterne ved deres valg af dansk funktionærlov formodede dansk ferielovs anvendelse. Sagsøger argumenterede endvidere, at hans personlige tilknytning til Danmark var større end tilknytningen til England. Højesteret tog sagsørgtes påstand til følge og bemærkede hermed:

“at han ved udstationeringens påbegyndelse modtog kontant afregning for den ferie, han havde optjent i Danmark, at han under udstationeringen i England havde krav på betalt ferie med løn, og at han ikke ville medbringe optjent ferie ved sin hjemvenden til Danmark.”

Højesteret lagde altså vægt på, at parterne havde aftalt at adskille afholdelse og optjening af feriepenge, hvilket resulterede i, at denne adskillelse forudsatte en adskillelse af den anvendelige lov. Det er interessant at bemærke, at Højesteret ikke tillagde den danske funktionærlovs aftalte anvendelse særlig vægt, men derimod de faktiske omstændigheder vedrørende optjening og afregning af feriepenge, i bedømmelsen om parternes aftalte lovvalg. På baggrund af de ovenfor citerede bemærkninger, som Højesteret lagde til grund, ligner dommens *dépeçage*-evaluering bedømmelsen om nærmeste tilknytning, der ellers foretages ved objektiv *dépeçage*, jf. Romkonventionens artikel 4, stk. 2. Aftalens tilknytning til et bestemt lands retssystem synes derfor stadig relevant ved bedømmelse af aftalt *dépeçage*.

8.4. Delkonklusion

På baggrund af det ovenstående, kan det konstateres, at lovvalg respekteres, og at kontraktparter har frihed til at aftale lovvalg for dele af kontrakten. Fuldstændighedsklausuler vil ikke kunne anses for en klausul, som bevirker lovvalget. Fuldstændighedsklausulens *common-law* ophav er heller ikke sig selv tilstrækkeligt til at formode et objektivt lovvalg til et *common-law* retssystem. Det kan dog ikke udelukkes, at ophavet til fuldstændighedsklausulen kan indgå i en helhedsvurdering, af kontraktens tilknytning i til ét bestemt lands retssystem under Romkonventionens artikel 4.

Under dansk privat international ret, har parterne mulighed for at aftale *dépeçage*, jf. Romkonventionens artikel 3, stk. 1, 3. pkt. En aftale om *dépeçage* vedrørende en fuldstændighedsklausul alene er principielt muligt. Der kan således opstå situationer, hvor en fuldstændighedsklausul bedømmes efter et udenlandsk retssystem, mens resten af en kontrakt bedømmes efter danske regler. Fuldstændighedsklausulen tillægges således den effekt, som et udenlandsk retssystem ville tillægge den.

Anvendelsen af *dépeçage* virker dog ikke så restriktiv, som antaget i litteraturen, når der henses til Højesterets afgørelse UfR 2004.757/2 H og til ordlyden af Romkonventionens artikel 10.

Hermed opstår spørgsmålet om, hvad dette får af betydning for den resterende del af kontrakten. Det kan konkluderes, at det øvrige indhold af kontrakten fortsat behandles efter danske regler. Effekten af denne adskillelse af kontrakten er svær at konkretisere, idet diskussionen beror på et teoretisk plan. Det er for det første usikkert, om en dansk domstol vil respektere *dépeçage* over en fuldstændighedsklausul. Dernæst er det usikkert, om der kan opnås en behandling af en fuldstændighedsklausul, der er sammenlignelig med tilfældet i afgørelsen SH2012.H-11-11, som følge af *dépeçage*.

9. Konklusion

Der vil i det følgende gives en sammenfattende konklusion på det i afhandlingen undersøgte, samt en besvarelse af den i kapitel 2 anførte problemstilling:

Hvilken virkning vil en fuldstændighedsklausul have i en dansk civilretlig sag?

Sammenfattende kan det konkluderes, at kontraktparter på trods af væsentlige forskelle mellem *common-law* og *civil-law* retssystemerne, overvejende kan have identiske eller sammenlignelige formål med at anvende engelske standardklausuler eller danske variationer af disse. Der ses endvidere eksempler på klausuler, der er sammenlignelige med de engelske standardklausuler i danske standardkontrakter. De væsentlige forskelle mellem retssystemerne medfører imidlertid, at retsvirkningerne af disse klausuler bliver forskellige.

Endvidere kan det konkluderes, at formålene med anvendelsen af de engelske fuldstændighedsklausuler og de danske variationer heraf overvejende virker til at være ens. Formålene med anvendelsen af fuldstændighedsklausuler i Danmark, må derved konkluderes at være afskæringen af fortolkningsbidrag - processuelt såvel som alene i henseende til fortolkning. Herudover har klausulerne tillige til formål at opstille formkrav og beføjelseskrav, som kan virke forpligtelsesbegrænsende for kontraktparterne.

Endvidere ses der praksis for at anvende fortolkningsklausuler i danske standardkontrakter, et element der tillige indgår som et væsentligt formål med den klassiske fuldstændighedsklausul. Der ses en differentiering i den ønskede fortolkningsstyring, idet man for eksempel i K02 og K03 kontrakterne ser klausuler, der beror på parternes loyalitetsforpligtelser. Hvorimod de *common-law* inspirerede fuldstændighedsklausuler søger, at fortolkningsstyringen skal ske ud fra kontrakt dokumentets skrevne ord.

Det kan herefter sammenfattende konkluderes, at en stor del af fuldstændighedsklausulens traditionelle formål, ikke vil kunne opnås i forhold til den danske procesret. Navnlig afskæringen af fortolkningsbidrag kan ikke opnås, idet denne frie bevisførelse ikke kan afskæres på baggrund af retsplejens præceptive regler. På baggrund af en analyse af praksis for førelsen af ulovlige beviser, kunne det endvidere konkluderes, at parterne ej heller kan regulere relevansen af visse fortolkningsbidrag, idet relevansvurderingen samt bevisbedømmelsen tilkommer retten. Der findes argumenter for, at bestridte bidrag til fortolkning burde tillægges en strengere bevisbedømmelse af retten, på baggrund af tilstedeværelsen af en fuldstændighedsklausul.

En fuldstændighedsklausul vil herefter overvejende kun opfylde de ønskede formål, såfremt begge kontraktparter vælger at respektere klausulens indhold, ud fra loyalitetsmæssige og aftalemæssige hensyn eller eventuelt i tilfælde, hvor parterne vælger at lade tvisten blive afgjort ved voldgift.

I Danmark findes der ligeledes en tradition for at anvende samtlige fortolkningsbidrag til aftalefortolkning. Virkningen af fuldstændighedsklausulen er ikke den, at kontrakten bliver fuldstændig. Det viser sig derimod, at virkningen af fuldstændighedsklausulen bliver en påvirkning på aftalens fortolkning, da fuldstændighedsklausulen medtages i den helhedsbedømmelse, som retten udøver ved dens fortolkning af kontrakten. Såfremt det ud fra denne fortolkning vurderes, at

fuldstændighedsklausulen er et udtryk for parternes fælles vilje, vil dette resultere i, at selve kontrakt-dokumentet tillægges mere vægt ved fortolkning af aftalen. Resultatet kan siges at blive en mere objektiveret fortolkning af aftalen. Fuldstændighedsklausulen virker endvidere ikke som afskærende overfor udfyldningen af kontrakter.

Det vurderes, at fuldstændighedsklausuler i sig selv, ikke vil kunne anses som egentlige lovvalgs-klausuler eller bevirke et lovvalg. På trods af klausulernes *common-law* ophav, kan de heller ikke bevirke et objektivi lovvalg, som kan henføres til et *common-law* retssystem. Det kan ikke afvises, at klausulens ophav kan spille en rolle, når der foretages en helhedsvurdering af, hvilken tilknytning den samlede kontrakt har til et bestemt retssystem, når der foretages lovvalg under Romkonventionen.

Aftaleparter, der i kraft af et kontraktforhold er underlagt de danske lovvalgsregler, kan teoretisk foretage *dépeçage* af fuldstændighedsklausulen, og der findes umiddelbart intet til hinder herfor. Således kan det aftales, at klausulen skal behandles under et andet retssystem end det danske. I sådanne tilfælde formodes det, at den resterende del af kontrakten fortsat henstår til behandling under dansk ret. Denne adskillelse af kontraktens komponenter er dog fortsat usikker.

Det kan afsluttende konstateres, at en fuldstændighedsklausul under dansk ret ikke vil opfylde de bagvedliggende hensyn, som aftaleparter generelt søger til at varetage, ved at inkludere en fuldstændighedsklausul i et kontraktforhold. Selvom dansk ret er mere tilbageholdende end *common-law*, med at tillægge fuldstændighedsklausulen virkning, respekterer danske domstole *common-law* forståelsen af en fuldstændighedsklausul. Der findes støtte i retspraksis for at tillægge fuldstændighedsklausulen afskærende virkning, såfremt engelsk ret finder anvendelse på kontrakten. Aftaleparter, der ønsker en fuldstændighedsklausul med afskærende virkning, bør således overveje at foretage engelsk lovvalg over kontrakten.

10. Litteraturliste

10.1. Bøger

Andersen, m.fl., *Dansk Privatret*

Andersen, Paul Krüger; Jespersen, Halfdan Krag; Michelsen, Aage; Nørgaard, Jørgen; Rechnagel, Hardy & Ørgaard, Niels: "Dansk Privatret", 1986, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 5. udgave, 1. oplag.

Bang-Pedersen & Christensen, *Den civile retspleje*

Bang-Pedersen, Ulrik Rammeskov & Christensen, Lasse Højlund: "Den civile retspleje", 2015, PEJUS, 3. udgave, 1. oplag.

Birkmose, m. fl., *Dansk Privatret*

Birkmose, Hanne Søndergaard; Clausen, Nis Jul; Edlund, Hans Henrik; Henschel, René Franz; Jensen, Camilla Hørby & Pedersen, Hans Viggo Godsk: "Dansk Privatret", 2018, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 20. udgave, 1. oplag.

Blume, *Retssystemet og Juridisk Metode*

Blume, Peter: "Retssystemet og Juridisk Metode", 2016, Jurist- og Økonomforbundets Forlag 3.udg.

Brunner & Gottlieb, *Commentary on the UN Sales Law (CISG)*

Brunner, Cristoph & Gottlieb, Benjamin: "Commentary on the UN Sales Law (CISG)", Wolters Kluwer, 2019.

Bryde Andersen & Lookofsky, *Lærebog i obligationsret*

Bryde Andersen, Mads & Lookofsky, Joseph.: "Lærebog i obligationsret I", 2015, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 4. udgave, 1. oplag.

Brøbech, *Ulovligt tilvejebragte beviser i straffeprocessen*

Brøbech, Birgitte: "Ulovligt tilvejebragte beviser i straffeprocessen", 2003, Jurist- og økonomiforbundets forlag.

Bröderman, *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*

J. Bröderman, Eckart: "UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts", 2018, Wolters Kluwer.

Cordero-Moss, *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law*
Cordero-Moss, Guiditta ed.: "Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law", 2011, Cambridge University Press.

Ferrari, *Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration*
Ferrari, Franco ed: "Limits to Party Autonomy in International Commercial Arbitration", 2016, JURIS.

Germer, *Indledning til folkeretten*
Germer, Peter: "Indledning til folkeretten", 2010, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 4. udgave, 4. oplag.

Gomard, m. fl., *Almindelig kontraktsret*
Gomard, Bernhard; Pedersen, Hans Viggo Godsk & Ørgaard, Anders: "Almindelig kontraktsret", 2015, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 5. udgave, 1. oplag.

Lindencrone Petersen & Werlauff, *Dansk Retspleje*
Lindencrone Petersen, Lars & Werlauff, Erik: "Dansk Retspleje", Karnov Group, 6. udgave

Lookofsky & Hertz, *International privatret på formuerettensområde*
Lookofsky, Joseph & Hertz, Ketilbjørn: "International privatret på formuerettens område", 2015, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 5. udgave, 1. oplag.

Mercurio, m. fl., *International business law*
Mercurio, Bryan; Trakman, Leon., (author.); Lewis, Meredith Kolsky., (author.) & Zeller, Bruno., (author.) (2010). *International business law*. Oxford University Press, South Melbourne, Vic

Modeme, *English Legal System and Obligations*

Modeme, Lawrence Emeka: "English Legal System and Obligations: Modern Business Law: Parts 1-4", 2016, Bookboon, 1. edition.

Munk-Hansen, *Retsvidenskabsteori*

Munk-Hansen, Carsten: "Retsvidenskabsteori", 2014, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1. udgave, 1. oplag.

Schmidt-Kessel, *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*

Schmidt-Kessel i Schwenzer, I. H., & Schlechtriem, P. (2010). *Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)*. Oxford: Oxford University Press.

Schovsbo, m.fl., *Immaterialret*

Schovsbo, Jens; Rosenmeier, Morten & Petersen, Clement Salung.: "Immaterialret", 2015, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 4. udgave, 2. oplag.

Udsen, *It-Retten*

Udsen, Henrik: "It-Retten ", 2019, Ex Tuto

Ulfbeck, *Erstatningsretlige grænseområder*

Ulfbeck, Vibe: "Erstatningsretlige grænseområder", 2010, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2. udgave, 1. oplag.

Ussing, *Aftaler*

Ussing, Henry: "Aftaler", 1986, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 3. udgave, 5. oplag.

Von Eyben, *Bevis*

Von Eyben, W. E.: "Bevis", 1986, GEC Gads Forlag.

Zahle, *Bevisret Oversigt*

Zahle, Henrik: "Bevisret Oversigt", 1994, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1. udgave, 4. oplag.

10.2. Juridisk litteratur

Mortensen, *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*

Mortensen, Mette. (2016). *Parternes adgang til bevisførelse i den danske civile retspleje*.

10.3. Artikler

Carter, James, m.fl, *Entire agreement clauses – and implied terms*

Carter, James; Lo, Mathew; Eum, Serena & Magee, Miles: ” Entire agreement clauses – and implied terms...”, 2018, <https://www.dlapiper.com/en/uk/insights/publications/2018/07/entire-agreement-clauses/> (sidst besøgt d. 22-05-2020)

Drejbjerg Pedersen, *Den forvaltningsretlige retssikkerhedslov*.

Drejbjerg Pedersen, René: ”Den forvaltningsretlige retssikkerhedslov”,2006, Advokaten 1.

Gomard, Bernhard: *Noget om kontraktstatuttet*.

Gomard, Bernhard: ”Noget om kontraktstatuttet”, U.1963B.81

Gorton, *Boilerplateklausuler*

Gorton, Lars: 'Boilerplateklausuler', ET.2009.170

Gorton, *Merger Clauses in Business Contracts*

Gorton, Lars: 'Merger Clauses in Business Contracts', ET.2008.344

Langbein, *The Disappearance of Civil Trial in the United States*

Langbein, John H., *The Disappearance of Civil Trial in the United States*, The Yale Law Journal 122:522, 2012.

Lasse Højlund Christensen & Kristian Torp, Karnovs noter til Retsplejeloven

Lind, *Ulovligt tilvejebragte beviser i civile retssager: Ingen*.

Lind, Martin Gräs, Ulovligt tilvejebragte beviser i civile retssager: Ingen, U.2004B.85.

Lindholm, *Fremmede retsbegreber i nordisk kontraktsret*

Lindholm, Tomas, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København, 21.-23. august 2008. Bind 1. - [2008]. - S. 263-279. Bind 2 / faglig redaktør Mads Bryde Andersen ; redaktion Mads Bryde Andersen, Jonas Christoffersen. - [2010]. - S. 611-639 <http://nordiskjurist.org/meetings/fremmede-retsbegreber-i-nordisk-kontraksret/> (sidst besøgt d. 22-05-2020)

Mitkidis & Neumann, *Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law?*

Mitkidis, Katerina, & Neumann, Thomas (2018). Entire Agreement Clauses: Convergence between US and Danish Contract Law? *Nordic Journal of Commercial Law*, 2017(2), 180-208. <https://doi.org/10.5278/ojs.njcl.v0i2.2106>

Mitkidis, *The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law*

Mitkidis, Katerina: "The use of entire agreement clauses in contracts governed by Danish law", ET.2017.198.

Philip, *Kommentar til en international privatretlig dom*

Philip, Allan: "Kommentar til en international privatretlig dom", U.1988B.426,

Posner, *Parol Evidence Rule, the Plain Meaning Rule, and the Principles of Contractual Interpretation*

Posner, Eric A., *Parol Evidence Rule, the Plain Meaning Rule, and the Principles of Contractual Interpretation*, 146 UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA. LAW REVIEW 533 (1998).

Schönbeck, *Dépeçage*

Schönbeck, Andreas: "Dépeçage" ET.2015.27

Zeller, *The parol evidence rule and the CISG — a comparative analysis*

Zeller, Bruno (2003). The parol evidence rule and the CISG — a comparative analysis. *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 36(3), 308-324.

10.4. Forarbejder

Betænkning; 2001 nr. 1401 Reform af den civile retspleje I

Retsplejerådets betænkning nr. 1401/2001 om reform af den civile retspleje I, Lovafdelingens sagsnr. 2001-740-0100.

Lovforslag nr. L 8. som fremsat: Folketingsåret 1983-84 (2. samling) den 6. februar 1984

Lovforslag nr. L 8. som fremsat: Folketingsåret 1983-84 (2. samling) den 6. februar 1984 *Forslag til Lov om gennemførelse af konvention om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser, m.v.*

Giuliano & Lagarde, *Betænkning om konventionen om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser*

Betænkning om konventionen om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser udarbejdet af Mario Giuliano, professor ved universitet i Milano, og Paul Lagarde, professor ved Université de Paris I, *EF-Tidende nr. C 282 af 31/10/1980 s. 0001 – 0050*

10.5. Lovtekster

10.5.1. Danmark

LBK nr 938 af 10/09/2019 Bekendtgørelse af lov om rettens pleje

LBK nr 193 af 02/03/2016 Bekendtgørelse af lov om aftaler og andre retshandler på formuerettens område

LBK nr 139 af 17/02/2014 Bekendtgørelse af lov om gennemførelse af konvention om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser, m.v.

LBK nr 1224 af 21/11/2014 Bekendtgørelse af international købelov

LBK nr 722 af 24/10/1986 Bekendtgørelse af lov om gennemførelse af konvention om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser, m.v.

10.5.2. Tyskland

Bürgerliches Gesetzbuch – BGB, 7. Januar 2020

10.5.3. Frankrig

Code Civil, 14. Februar 2020

10.5.4 Konventioner

United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, United Nations, New York 2010.

Romkonventionen, 80/934/EØF: Konvention om, hvilken lov der skal anvendes på kontraktlige forpligtelser åbnet for undertegnelse i Rom den 19. juni 1980

10.5.5 Protokoller tilknyttet EUF-traktaten og EU-traktaten

Protokol (nr.22) om Danmarks stilling

10.6. Internationale fortolkningskilder

CISG-AC Opinion no 3, Parol Evidence Rule, Plain Meaning Rule, Contractual Merger Clause and the CISG, 23 October 2004. Rapporteur: Professor Richard Hyland, Rutgers Law School, Camden, NJ, USA. Adopted by the CISG-AC on its 7th meeting in Madrid with no dissent.

Principles of European Contract Law – PECL, <https://www.trans-lex.org/400200> (sidst besøgt 22-05-2020)

UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016, *Published by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), Rome*

10.7. Vejledninger

K03 - STANDARDKONTRAKT FOR LÆNGEREVARENDE IT-PROJEKT BASERET PÅ EN AGIL METODE - Juridisk vejledning, 2012, digitaliseringsstyrelsen

VEJLEDNING TIL STANDARDKONTRAKT FOR LANGVARIGT IT-PROJEKT - K02, 2007, digitaliseringsstyrelsen

10.8. Domme

10.8.1. Ugeskrift for Retsvæsen

UfR 1967.863 V

UfR 1997.1290 Ø

UfR.1998.444 H

UfR 2003.2616 Ø

UfR 2004.757/2 H

UfR 2012.1893 V

UfR 2013.687 Ø

10.8.2. Forsikrings- og Erstatningsretlig domssamling

FED 2009.44 Ø

10.8.3. Afgørelser fra Sø- og Handelsretten

SH 2005.H-132-02

SH 2012.H-11-11

SH 2016.V-45-14

10.8.4. Internationale afgørelser

MCC-Marble Ceramic Center Inc. v. Ceramica Nuova D'Agostino, S.P.A, UNITED STATES COURT OF APPEALS, ELEVENTH CIRCUIT 144 F.3d 1384 (1998), cert. denied, 526 U.S. 1087 (1999)

11. Anslag

Ordoptælling

Statistik:

Sider	79
Ord	22.419
Tegn (uden mellemrum)	139.600
Tegn (med mellemrum)	161.736
Afsnit	486
Linjer	2.439

Medtag fodnoter og slutnoter

Luk